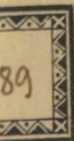

ERNST NURM

LÜHIKE ÜLEVAADE
ROOMA KIRJANDUSEST

GÜMNAASIUMI LÖPPKLASSILE

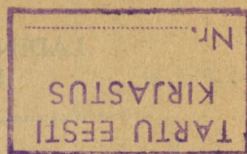

TARTU EESTI KIRJASTUS

A-14212

ERNST NURM

LÜHIKE ÜLEVAADE
ROOMA KIRJANDUSEST

GÜMNAASIUMI LÖPPKLASSILE

~~1A~~

34854

TARTU EESTI KIRJASTUS

LADINA KEELE ÕPIKUD GÜMNAASIUMILE.
PEATOIMETAJA: MAG. E. NURM.

- O. Kerem, A. Kimmel, E. Nurm: Vestibulum linguae Latinae I. Ladina keele õpik gümnaasiumi klassikaharu eelklassidele I.
- Ernst Nurm: Ladina keele grammatika gümnaasiumile.
- Anton Härma: Ladina keele lugemik gümnaasiumi III klassile.
- Ernst Nurm: Valimik rooma autoreid gümnaasiumile.
- Ernst Nurm: Lühike ülevaade rooma kirjandusest.

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

i 33169329

„Noor-Eesti“ trükikoda, Tartu, 1942.

Sissejuhatus.

Tervelt viis sajandit oli Rooma olnud ilma kirjanduseta. Oma riigi ülesehitamisel ja piiride laiendamisel ning kindlustamisel polnud kaine ning praktilise mõtteviisiga roomlasel aega (ega huvigi) tegelda kunstide ja kirjandusega, tema mõt- ted suundusid vaid sõja- ja riigimehe voorustele.

Raudne distsipliin, mis juhtis roomlase elu lapsetoast surmani, ei võimaldanud küllaldast sisemist vabadust, halvas isiku omapärasust, pidurdas seega tema kunstilist tegevust ning eneseavaldust. Sellest johtubki, et puht-rahvuslikku rooma kirjandust (peale mõne erandi) pole üldse mitte tekkinud; kirjanduse vorm ja sisu on suurel määral kreekapärased, ainult sõnastus on ladinakeelne.

Ei puudunud muidugi ka roomlastel omapärase proosa kui ka luule algmeid, kuid kokkupuutumine kreeklastega lüüdis need algupärase kunstiloomingu eod, ja rooma kirjandusest sai kreeka kirjanduse tütar. Rooma kirjandusloo alguseks loetakse õigusega seda päeva, millal Roomas esmakordselt etendati ladinakeelset kreeka näidendit. Ja siitpeale järgneb kreeka vaimu viljastav mõju rooma kirjandusse.

Rooma kirjanduse arenemiskäigu võime jagada viide aja- järku:

I. Arhailine ajajärk: omapärase rahvusliku kirjan- duse algmed (kuni a. 240 e. Kr.).

II. Kreeka eeskujude järeleaimamise alg- med: komöödia õitseng, lõpu poole opositsiooni tekkimine võõra mõju vastu (a. 240—80 e. Kr.).

III. Kuldne ajajärk (a. 80 e. Kr. — a. 14 p. Kr.):

1. Cicero ajastik: proosa õitseng;

2. Augustuse ajastik: poeesia õitseng.

IV. Hõbedane ajajärk: järelõitseng ja klassitsism (a. 14—117 p. Kr.).

V. Vaskne ajajärk: kirjanduse langus (a. 117 kuni antiikaja lõpuni).

Esimene ajajärk: arhailine (kuni a. 240 e. Kr.).

Rooma kirjanduse esimesest perioodist on vähe säilinud. On ainult mõned katkendid rahvaluulest ja teateid esimestest proosa-ülestähendustest ja rahvapärastest kirjandist.

Vanim luule on usundilise sisuga; siia kuuluvad eeskätt usulised nõidumis- ning manamislaulud. Näit. on säilinud nurmevendade (*fratres Arvāles*) laul nurmejumalanna auks. Usundiga tihedalt seotud on ka leinalaulud ehk neeniad, nutunaiste kaebelaulud flöödimängu saatel tähtsate isikute matustel. Lõikuse- ja viinamarjapühadel laulsid maskeeritud talupoegade salgad vastastikku pilkelaule. Need improviseeritud naljatlevad laulud, nn. festsenninid, sisaldasid mõningaid dramaatilisi elemente.

Veel lõbusamad olid **rahvakometid**, mida nimetati hiljem nende päritolu-koha järgi (Atella, oskide linnake Kampaanias) atellaanideks (*fābūla Atellāna*). Siin on juba tegemist primitiivse kunstilise loominguga. Neis jämekoomilistes, kohati koguni frivoolseis jantides esinesid kindlad karaktertüübid, nagu lollakas Maccus, lobiseja söömar Bucco, heatahtlik kohtlane vanake Pappus jt.

Proosa tekib hiljem kui poeesia. Esimesed proosalised ülestähendused olid kas religioosset või ajaloolis-poliitilist laadi. Usundilise sisuga on preestrite kirjalikud märkmed ja näpunäited usuliste talituste ja ennustuste kohta. Usundilise eesmärgiga panid preestrid kirja ka kalendri (*fāsti*), kust võidi saada andmeid püha- ja äripäevade kohta. Ülempreestri (*pontifex maximus*) juhatusel koostati kroonikaid — *annāles pontificāles* —, kuhu märgiti aasta-aastalt päikese- ja kuuvarjutused ja muud ebaharilikud loodusnähtused ja -imed, samuti tähtsamad poliitilised sündmused, nagu sõjad, rahutegemised jm.

A. 451—450 koostasid selleks valitud 10 meest (*decemviri*) 12 tahvli seadused, mis kujunesid rooma seaduseandluse aluspõhjaks.

Teine ajajärk: järeleaimamise algmed (a. 240—80 e. Kr.).

Nagu nägime, olid vanas Roomas mõningad kirjanduse algmed olemas, mille pinnal oleks vähehaaval võinud võrsuda algupärane luule. Et neist idudest siiski ei arenenud orgaaniliselt rahvuslikku kirjandust, selle põhjuseks on 3. sajandi keskkel aset leidnud poliitilised sündmused. Nimelt hakkab pärast sõda Lõuna-Itaalias asetsevate kreeka linnadega (a. 282—272 e. Kr.) kreeka kultuur voolama Rooma nagu suurde tühja ruumi. Võõra kultuuri määratu ülevuse juures peab aga parajasti idanev algupärane kirjandus paratamatult hukkuma. Kuivõrd sügavale küündis see võõrrahva kultuuriga läbiimbumine, võib näha sellest, et isegi rooma rahvamass tundis kreeka keelt ja suutis jälgida kreeka näidendeid.

Nii tekibki rooma kirjandus äkki ja nii-ütelda teisest otsast, kõige keerulisemast luuleliigist, *d r a a m a s t*. Kõigest järeleaimamisest hoolimata arvestab ta massi maitset. Kõrvuti areneb ka *e p o s*. Tähelepanav on see asjaolu, et esimesed kirjanikud pole roomlased, vaid kreeklased, poolkreeklased või itaalikud. Olles sotsiaalselt rahvamassile lähedal, loovad nad enamasti *r a h v a l e*. Pärast lühiajalist õitsengut võtab aga see luulekunst ka komöödias akadeemilise suuna ja kaotab kontakti rahvaga. See-eest tekib Luciliuse sule all puht-roomapärase luuleliik, *s a t i i r*. Gracchuste-aegsetes rahutustes soikus luulekunst: sotsiaalsed võitlused pole soodsad muusale.

Kuivõrd roomlased olid kreeklaste õpilased ka proosa alal, nähtub juba sellest, et esimesed rooma prosaistid-ajalookirjanikud kirjutavad veel kreeka keeles. Ent siin oli võõrkultuurile alistumise oht märksa väiksem. Tormilised siseolud ja algav protest kreeka mõjudele liigse alistumise vastu andsid võimsa tõuke proosa arenemisele. Juurdub ju proosa enam roomluse iseloomus ja leiab rohkem rakendust avalikus elus. See rahvuslik opositsioon hellenismi vastu koondub tsensor M. Porcius Cäto võimsa isiksuse ümber.

Kunstluule esimesed katsetused.

Rooma kirjanduse sünnipäevaks tuleb lugeda 16. sept. a. 240. Sel päeval etendati Roomas esmakordselt ladinakeelset komöödiat ja tragöödiat, kusjuures autor **Livius Andronicus** ise kaasa mängis. Niisiis algab rooma kirjandus näidendiga ja terve selle kirjandusperioodi kestel omab draama keskset kohta. Kreeka teater elas sel ajal iseäranis intensiivset elu; kreeka näidendeid lavastati korduvalt kõigis Vahemere-äärseis kreeka linnades ja isegi Roomas tegutses mitmel korral kreeka teater. Kuid iseäralist huvi teatri vastu tundsid tarentlased. Tarentumist oli pärit ka Livius Andronicus, kes oli pärast Tarentumi vallutamist a. 272 toodud sõjavangina Rooma ja müüdnud orjaks Livius Salinātor'ile, kelle lapsi ta hakkas kasvatama ning õpetama. Pärastpoole vabaks lastud, jätkas Andronicus vaba mehena oma õppetegevust rooma perekondades. Et oma õpilastele ladinakeelset lugemismaterjali saada, tõlkis ta „Odüsseia“ kreeka keelest ladina keelde rooma vanas rahvuslikus saturnilises värsimõõdus¹. Senini polnud rooma koolil muud ladina teksti kasutada kui kaheteistkümne tahvli seadused.

Peale 240. a. ettekantud näidendite on Andronicus tõlkinud vabalt kreeka keelest veel terve rea tragöödiad ja komöödiad. Tema töist on säilinud ainult üksikuid värse.

Livius Andronicusele järgnesid mitmed väljapaistvad kirjanikud, kes tõlkisid ning töötasid ümber kreeka näidendeid või löid nende eeskujul algupärandeid, ammutades materjali eeskätt mütoloogiast. Neist on tähtsamad Naevius ja Ennius, mõlemad pärit Lõuna-Itaaliast.

Cn. Naevius oli esimene vabana sündinud isik Roomas, kes pühendas oma elu kirjanduslikule tegevusele. Ta on õige viljakas ja pole mitte ainult tõlkinud palju kreeka tragöödiad ja komöödiad, vaid on tõsise roomlasena loonud ka esimesed rooma rahvuslikud draamad (*tābūla praetextāta*), mille sisuks olid Rooma kuningate ja sõjasangarite kangelas-teod. Naeviuse erialaks oli aga komöödia, mille loomisel

---

¹ *Versus Saturninus*: ○ / ○ / ○ / ○ / ○ / ○ | / / / / / / / /
Näit. Virúm mihí, Caména | insecé versútum! („Odüsseia“ esimene värss).

ta käsitas kreeka originaale suure vabadusega. Ta võttis endale julguse puudutada näidendis ka poliitikat, kuid lõpetas selle tagajärjel oma elu maapaos.

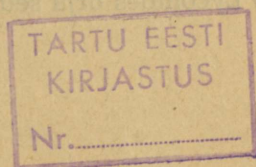
Kuid Naeviusse peatähtsus seisneb selles, et ta andis rooma rahvale esimese rahvuseepose, pealkirjaga „*Bellum Pūnicum*“ („Puunia sõda“), samas vanas saturnilises värsimõõdus, milles Andronicus oli tõlkinud „Odüsseia“. Eepose teemaks võtab ta esimese Puunia sõja, mille ta ise sõjaväeridades kaasa tegi; kuid jutustus kandub ka kaugesse minevikku. Rooma asutajaiks on troojalased, Romulus põlvneb Aenēas'est ja roomlaste ja kartaagolaste vaenu põhjuseks on Kartaago kuninganna Dido hülgamine Aeneas'e poolt. Ka Naeviusse teostest on säilinud ainult lühikesi katkendeid.

Hoopis andekam kirjanik on **Q. Ennius**, kes ilmus Rooma umbes sel ajal, kui Naevius oli sunnitud sealt lahkuma. Ta on pärit Kalaabriast, Tarentumi lähedalt, kus kõneldi oski, kreeka ja ladina keelt. Kahtlemata võttis andekas noormees vastu suure annuse kreeka kultuuri ja oli hästi tuttav kreeka klassikaliste luuletajatega. Enniuse kirjanduslik tegevus on väga mitmepalgeline. Ta on kirjutanud rohkesti tragöödiad, töötades ümber Euripides'e kurbmänge. Surematuks tegi Enniuse tema ajalooline kangelaseepos „*Annāles*“, mis püsis kuni Vergiliuseni rooma rahvuseeposena ja oli Homerosse kõrval eeskujuks „Aenēis'ele“. Selle eepose teeneks on kõigepealt loobumine raskepärasest saturnilisest värsimõõdust ja kreeka heroilise värsimõõdu heksoomeetri esmakordne tarvituselevõtmine ning ladina keelele kohandamine. Lugalaul kujutab Rooma riigi ajalugu Aeneasest kuni Enniuse päevini ja sisaldab umbes 30.000 värssi, jaotatud 18 raamatusse; alal hoidunud on 600 värssi ümber.

Enniust tuleb pidada ka satiiri loojaks, selle sõna esialgses tähenduses¹. Satiirideks (*satūra* ehk *satūra*) nimetas Ennius oma mitmekesise sisuga luuletusi vahelduvas meetrilises vormis; neil puudub praegustele satiiridele iseloomulik kriitiline tendents.

Enniuse mõju oli väga suur. Ta avas roomlastele kreeka kirjanduse vormid ja ideed ja lõi kunstipärase ladina keele.

¹ *Satūra (lanx)* tähendab mitmesuguste aed- ja põldviljadega täidetud vaagnat (vrd. rassolje).

Rooma komöödia.

Roomlane oli juba loomu poolest suur koomilise muusa austaja. Seepärast areneski rooma komöödia esimesel kokkupuutel kreeka kultuuriga kiiresti ning edukalt, kuna tragöödia ei suutnud lasta juuri sügavamale rooma kirjandusse.

Mõni sõna rooma teatrist. Öieti polnud Roomas draama õitseajal teatrit; esimene teater ehitati alles siis, kui hea draama aeg oli juba ammu möödas. Igaks pidupäevaks, mil näidendeid ette kanti, löödi üles puust lava, mis pärast eten-
dusi jälle lammutati.

Hommik... Teenrid, kepid käes, näitavad kohti. Ainult senaatoreile on lava ees mõned pingid ette nähtud, teised peavad seisma või maas istuma. Rahvas on kaasa võtnud hommikueine. Emad on tulnud koos laste ja ammedega; kõigile on sissepääs tasuta. Esineb näitleja proloogiga: nimetab näidendi pealkirja ning autori nime ja annab lühikese sisukokkuvõtte; seejuures astub ta meelsasti kõnelusse publikuga. Kaks haledat klarnetit mängib uvertüüri. Etendus algab. Näitlejaiks on enamasti vabakslastud või orjad. Harilikult tullakse toime kolmega, sest üks näitleja mängib mitut osa. Naiste osi mängivad mehed. Näitelaval etendatakse Plautus'e „*Aulu-lāria't*“ („Kullapott“). Euclio, Ateena kodanik, peksab oma naisteenija majast välja: tal on vaja järele vaadata, kas on veel alles pott kullaga, mille ta oli pärinud isalt ning vanaaisalt ühes nende ihnusega. Pott on maetud maja püha paiga, kolde alla. Leidnud selle oma paigal, käsib vanamees teenijal hoida maja, mitte avades ust kellelegi. Eriti ohtlikud olevat naabrite kodakad, kes tulevad laenama kord üht, kord teist köögiasja: need olevat suurvargad. Ise läheb ta linna toetusraha järele. Varsti näeme Euclio naabrit Megadōrus't tema tütre kätt palumas. Kõhklusega nõustub Euclio. Kuid nüüd ilmub Megadoruse õepoeg Lycōnīdēs, kellel on käegakatsutavaid õigusi tütarlapsel. Alatises hirmus oma kullapoti pärast peidab Euclio selle truu-dusejumalanna templisse. Et aga vanamehele näib, et Lyconidese ori on poti asukoha välja nuhkinud, siis peidab ta poti pühasse salusse. Äkki on pott kadunud; meeletu ahastus. Ootamatult puhkeb Lyconidese orjal igatsus vabaduse järele ja ta pakub lunaraha. Selge on, et tema ongi potivaras. Nüüd sunnib Lyconides orja seda tagasi andma... Siin katkeb näi-

dend: lõpp on kaotsi läinud. Ent proloogist võib näha, et Lyconides saab ühes mõrsjaga ka kullapoti.

T. Maccius Plautus.

Titus Maccius Plautus sündis Sarsinas, Umbria linnakeses, kuid asus juba varakult Rooma, tegutsedes seal teatri-teenijana. Kaotanud oma raha ebaõnnestunud äritehinguis, oli ta sunnitud teenima sulasena kellegi möldri juures. Siin hakkas Plautus teatrite tellimisel kirjutama komöödiaid. A. 200 e. Kr. etendati Plautuse esimest lavatükki, neile järgnes rida teisi kuni kirjaniku surmani a. 184.

Plautuselt on säilinud 20 komöödiat, tähtis materjal vanaladina kõnekeelega tutvumisel. Sisu järgi võib need liigitada järgmiselt: 1) perekonnadraamad, 2) intriigikomöödiad, 3) juhustekomöödiad, 4) karakterkomöödiad, 5) koomilised jandid, 6) fantastilised komöödiad.

Perekonnadramad, näit. „*Captivi*“ („Sõjavangid“) on täis õnnetusi ja suuremeelsust. Need on liigutava sisuga kodanlikud komöödiad, mis lähenevad tragöödiale ja avaldavad publikusse sügavat mõju.

Tehniliselt kõige kõrgemal seisavad intriigikomöödiad. Armuõnn saavutatakse mitte pimedajuhuse läbi, vaid intriigi põneva juhtimise teel; intriigi juhivad enamasti orjad, kes üldse etendavad komöödiais silmapaistvat osa.

Juhustekomöödiaist on parim äravahetusel põhinev „*Menaechmi*“ („Kaksikud“). Kaksikvendi peetakse nende harukordse sarnasuse tõttu üheks ning samaks isikuks, mis tekitab lõbusaid ning väga koomilisi vahejuhtumeid. Isegi koduarst ei tea, kellega tal tegemist; ka sõbranna jagab oma kallistusi valel adressil. Ainult mõlema venna juhuslik kohutamine toob lahenduse keerulistele vahekordadele.

Karakterkomöödiate hulka kuulub „*Aulularia*“ oma kuulsa ihnurikuga.

Koomiline jant on „*Persa*“ („Pärslane“), mis on oma pealkirja saanud pärslase riietuses esineva orja järgi.

Fantastilist komöödiat esindab mütoloogiline paroodia „*Amphitruo*“, mis on ühtlasi äravahetus-komöödia. See on farss jumalate elust, kus inimeste kuju võtnud Jupiter ja Mercurius sünnitavad palju nalja.

Plautuse komöödiad on kirjutatud Philemon'i, Menandro's'e, Diphilos'e jt. uus-atika komöödia meistrite järgi; ai-
net on võetud ka hilisemalt, meile sageli hoopis tundmatuks
jäänud draamakirjanikelt. Tegevuskohaks on mitte Rooma,
vaid Ateena või mõni muu kreeka linn. Mängitakse kreeka
riietuses, kust tulebki selle kirjandusliigi nimetus *fābūla pal-
liāta*. Tegelastel on kreeka nimed, nad tarvitavad kreeka raha,
nende kõnelustes leidub rohkesti kreeka sõnu, kõik värsimõõ-
dud on kreeka päritoluga.

Plautus kujutab uus-atika komöödiate järgi peamiselt
kreeka keskkihi elu-olu. Rooma režiim ei lubanudki teha
rooma kombeid pilke märklauaks. Harilikult keerleb tegevus
armastuse ümber. Noormehed on enamasti sümpaatsed, eri-
nedes temperamendilt ja iseloomult. Kuid nad kõik on armu-
nud ja neil puudub raha, et rahuldada sõbrannade tujusid, va-
bastada neid kurja peremehe võimu alt või kõrvaldada võist-
leja. Võistlejaks on enamasti rikkana koju tulnud ohvitser.
Noormees satub paratamatult võlgadesse ja liigkasuvõtja küüsi
või on sunnitud raha välja petma isalt. Noormeeste truudeks
sõpradeks on orjad. Ka need on väga mitmesugused. Esiplaa-
nil aga seisab kaval ori, kes oma noore peremehe eest on val-
mis minema läbi tule ja vee. Mida keerulisemaks muutub olu-
kord, seda osavamaks osutub ori; tema saab kõigea valmis.
Armukestele jällegi sekundeerivad toatüdrukud, kes erinevad
vanuselt ja iseloomult. Selle seltskonnaga on isad loomulikult
opositsioonis. Küll pole nad oma nooruses olnud paremad,
kuid nüüd, saanud rikkaks kas äritehingute või hea partii
kaudu, ei saa nad enam aru noortest. Juhtub ka, et nad astu-
vad võitlusse poegadea. Emad on enamasti tagaplaanil ega
ole just väga sümpaatsed. Perekonda kuulub „viienda rat-
tana“ lakard, meelitaja. See on kõhuteener, kes harva võtab
osa tegevusest, olles vaid pilke märklauaks. Näidendi lõpp on
ikka õnnelik. Armuke, kes ei kuulunud heasse seltskonda,
osutub sageli röövimise teel või mingil teisel viisil kaotsi läinud
tütreks heast perekonnast, nii et miski ei takista abiellumist.

Nagu näha, pole komöödia ideestik kuigi suur, kuid ta pakub
siiski teatavaid varieerimise võimalusi. Temas peegeldub lan-
gev kultuur, materialistlik seltskond.

Plautus on jätnud sügavad jäljed maailmakirjandusse: Bo-
caccio ja Molière kasutasid Amphitruo-motiivi, Mo-

lière ja Shakespeare ei põlanud tema järeleaimamist: Molière'i komöödia „*L'avare*“ („Ihnur“) põlvneb „*Aululāria*’st“ ja Shakespeare'i „*Comedy of Errors*“ („Eksimuste komöödia“) „*Menaechmi*’st“, nagu ka Falstaff'i kuju osutub „*Miles gloriōsus*’e“ („Kiitlev sõdur“) järeltulijaks.

Plautuse tähtsaimaks jätkajaks oli

P. Terentius Afer.

Pūblius Terentius Afer (umbes a. 190—159 e. Kr.), rahvuselt liibüalane, tuli lapseas orjana Rooma. Tema peremees, senaator Terentius Lucānus, üllatatud poisi andekusest, andis talle hea hariduse ja kinkis vabaduse. Kõrgema seltskonna lemmikuna kuulus Terentius P. Scīpio Africānus’e ringkonda, kelle eesmärgiks oli levitada kreeka haridust Roomas. Selles ümbruses sai Terentius äratust kirjanduslikuks tegevuseks.

Oma lühikese elu jooksul on Terentius kirjutanud 6 komöödiat, mis on kõik säilinud. Võrreldes teda Plautusega me märkame tunduvat erinevust. Terentius on lähemal uus-atika komöödiale, ta peab täpsemalt kinni originaalist. Kui Plautuse toon on sageli toores, efekti saavutamiseks esitatakse peksustseene ja joobnuid, siis Terentius väldib kõike seda; tema on salongikirjanik, tema komöödia koht on õukonna teatris. Terentiuse komöödiad pole kirjutatud hetkeliseks lõbuks, nad püüavad olla kunstiteosed. Terentius ei taotle rahvamasside poolehoidu; tema suurimaks sooviks on, et haritud ringkonnad saaksid tema näidendist samasuguse kunstilise elamuse nagu kreeka originaalist. Kui Plautuse komöödiate kompositsioon on sageli lõtv, neis on lahtisi episoode, tegelased mõnikord lihtsalt lobisevad publikuga, siis Terentiusel, vastupidi, pole ühtki liigset sõna, rääkimata ülearustest episoodidest.

Terentiuse parimate komöödiate hulka kuulub „*Andria*“ („Androslanna“), mille sisu lühidalt esitame. Simo on valinud oma poja Pamphilus’e naiseks Chremes’e tütre, kuid Pamphilus armastab Glycerium’i, vaest tütarlast Androrest. Sellest teada saanud, võtab Chremes oma nõusoleku tagasi, Simo aga teeskleb pulmade ettevalmistusi, et võõrutada poega Glyceriumist; oma orja nõuandel alistubki Pamphilus silmakirjaliselt isa soo-

vile. Kui nüüd Simo Chremesele teatab, et tema poja vaherkord Glyceriumiga on lõpetatud, annab Chremes uuesti nõusoleku oma tütre abiellumiseks Pamphilusega; viimase kaval ori ajab aga pulmad nurja. Äkki selgub, et Glycerium on Chremese kadumaläinud tütar, ja nüüd pole armastajate ühinemiseks enam mingeid takistusi.

Varsti pärast Terentiuse surma saavutas Plautuse rahvapärane jäme koomika täieliku võidu ja Terentius kadus näitelavalt: laiemal publikul puudus õige arusaamine peenendatud kreeka komöödiast. Plautuse naljamänge aga etendati sageli uute pealkirjade all, uute tükkidena. Esimesel sajandil e. Kr. hakati Terentiuse komöödiaid uuesti lavastama ja kogu keskajal on neid loetud ja koolides ka etendatud; uusajal on nad olnud naljamängu eeskujuks, eriti oma kompositsiooniga.

Plautuse ja Terentiuse teeneks on uus-atika komöödia tutvustamine ning säilitamine järelmaailmale. Nende vahendusel on Menandrose jt. viljastavat mõju tunda saanud paljud Lääne-Euroopa draamakirjanikud, nagu Shakespeare, Molière, Holberg, Lessing ja Heinrich von Kleist.

Tragöödia ja satiir.

Mis puutub rooma **tragöödiasse**, siis ei arenenud see nii jõudsasti kui komöödia, sest tal puudus tugi rahva mütoloogias, mis oli roomlastel sel ajal täiesti arenemata. Laval püsisid kreeka motiivid, mis ei küündinud rahva arusaamiseni. Repertuaar polnud suur ja oli üldjoontes ammutatud kahe autori, Pacūvius'e ja Accius'e poolt, kellede teosed on kõik kaduma läinud.

Satiiri peavad roomlased täiesti eneste leiutatud kirjandusliigiks ja tema isaks C. Lucilius't (sünd. umb. a. 180 e. Kr.), sest kuigi juba Ennius kirjutas satiire, andis sellele luuleharule tema omapärase karakteri Lucilius. Tema satiirile on omased julge, tabav terävmeelsus ja huumor, millega autor suhtub inimestesse ja nende tegudesse; kaasaeglaste kritiseerimisel võib märgata ka teatavat hoolimatust. Ainet satiiriks pakkus rikkalikult elu ise: luuletaja isiklikud elukogemused, rooma seltskond, ka riigielu ja autori poliitilised vastased, kõl-

belis-filosoofilised vaatlused, erootilised vallatlused, kirjandusloolised, grammatilised ja ortograafilised küsimused jm. Luciliuse kohtulaua ette tulevad kõik avaliku ja eraelu väärnäh-tused; mõnd pilgatavat riigi- või seltskonnategelast esitatakse isegi nimepidi.

Satiiride värsijalgadeks on alguses jamb, trohheus ja daktül, kuid varsti jääb Lucilius lõplikult peatuma heksameetri juurde, mis püsib ka edaspidi rooma satiiri värsimõõduna. Tuleb muide märkida, et oma luule vormilisele küljele Lucilius suuremat rõhku ei pannud, mispärast ta on saanud Horatiuse õigustatud etteheite osaliseks.

Luciliuse satiiride 30 raamatust on meieni alal hoidunud umbes 1200 laialipillatud värssi.

Proosa arenemine.

Proosakirjandus hakkab selles ajajärgus arenema hiljem kui poeesia: alles ajajärgu lõpu poole. Rooma proosale annavad ainet ajalugu, poliitika ja kohtutegevus. Tormiline demokraatia võitlus oligarhiaga, mis alustati Gracchus' te poolt ja kestis kuni vabariigi langemiseni, andis kõnekunstile võimsa tõuke; viimane omakorda mõjustas proosa arenemist. Proosa kannab rahvuslikku ilmet, kuid on teatavas rippuvuses kreeka historioograafiast ja retoorikast nagu rooma poeesia kreeka eeposest ja draamast; ainult see rippuvus ei paista nii silma.

Ladina kunstproosa algus on seotud rahvusluse esindaja ning kreeka mõjude ägeda vastase tsensor M. Portius Cäto (a. 234—149 e. Kr.) nimega. Ta on esimene ajaloo kirjutaja, kes võttis tarvitusele ladina keele, kuna varasemad rooma ajaloolased olid kirjutanud Rooma ajalugu kreeklastele kreeka keeles. Ka on Cato tegelnud põllumajandusliku ja sõjatehnilise kirjanikuna ja avaldanud oma kõnesid. Tema tähtsaimaks teoseks oli „*Origines*“ („Algmed“), Itaalia ja Rooma ajalugu (7 raam.), mis on kahjuks läinud kaduma. Teosesse olid põimitud mitmed Cato enese poolt peetud kõned. Kõigest Cato kirjanduslikust toodangust on jõudnud meile ainult „*De agricultūrā*“ („Põlluharimisest“). See on vanim alalhoidunud ladina proosateos.

Kuldne ajajärk (a. 80 e. Kr. — 14 p. Kr.).

Cicero ajastik: proosa õitseng.

Juba eelmise ajajärgu lõpu poole oli proosa juhtivale kohale pääsenud, nüüd puhkeb tema õitseageg.

Mida rohkem levis Rooma võim idas, seda enam tihenesid kultuurisuhted roomlase ja tema õpetaja kreeklase vahel. Ikka arvurikkamalt voolab kreeka teadusmehi pealinna, ikka rohkem sõidab rooma noormehi kultuuri hälli juurde oma haridust täiendama. Gracchuste ajast peale tõusis isiksuse tähtsus ning mõju. Niisiis pidi igaüks, kes tahtis tähendada midagi avalikus elus, püüdma omandada kõnekunsti. Teiselt poolt ergutas ikka enam teravnev erakonnaelu ajalookirjandust, mida peeti muuseas kõnekunsti alaliigiks: siit otsiti argumente oma erakonna programmile. Ühtlasi püütakse haarata ka senini tähele panemata jäetud kreeka filosoofia ideestikku. Vastavalt oma iseloomule peatub roomlane ainult praktilise filosoofia juures, eelistades energilist stoiklust passiivsele epikuurlusele.

Proosas leidsid kõik rooma geniuse soliidsed omadused — meelekindlus, auväarsus, töökus, kainus, organiseerimisvõime — oma täieliku ning truü kajastuse. Järjekindel kõrvallauasete alistumine avaldab sõjaväelist distsipliini, ajavormide järjestus nagu ühtib mõtete vooluga. Proosas teostub esmakordselt roomluse ja kreekluse loomulik süntees.

Proosa varjus kestab vahepeal töö ka luulekunsti alal. Tegutseb terve rida noori poeete: mängeldakse, rakendatakse ladinakeelele kõiki hellenistliku luule värsimõõte; seega valmistatakse keele- ning värsitehnilisi eeldusi järgnevale luulekunsti õitseajale. Ka siin kerkib kaks suurt kuju, kaks tõelise geniaalsusega luuletajat: Catullus, lüürik, ja Lucrētius, didaktilise luule esindaja.

Oma olemuse, väärtuse ja värvingu aga on see ajastik saanud Cicero gigantsest kujust; ta kannabki selle suurmehe nime.

M. Tullius Cicero.

Mārcus Tullius Cīcero (a. 106—43 e. Kr.) sündis oma isa mõisas, Roomast umbes 80 km kagu pool asetseva Arpīnumi linna ligidal. C. isa, kes kuulus ratsanikuseisusse, olles ise haritud ja lugupeetud mees, tahtis anda ka pojale võimalikult parema hariduse. Noormees õppis Roomas kõnekunsti kuulsate kõnemeeste Antonius'e ja Crassus'e juhatusel ja kreeka keelt ning kirjandust kreeka luuletaja Archias'e juures. Täisealiseks saanud, pühendus noor C. õigusteaduse õpinguile kuulsate juristide vendade Scaevōla'te juhtimisel, kuulates ühtlasi ka filosoof Phīlo loenguid.

Esimese avaliku kõne pidas C. a. 81 ühes eraprotsessis. Kõnemehe kuulsuse omandas ta aga oma teise kõnega, kriminaalprotsessis Sextus Roscius'e kaitseks („*Pro Sex. Roscio Amerīno*“), keda süüdistati ülekohtuselt isa tapmises, kusjuures süüdistajana toimis Sulla soosik Chrysogōnus. C. julgus ja kõneosavus, mille tulemuseks oli Sex. Rosciuse õigeksmõistmine, äratasid Roomas üldist tähelepanu ning imetlust.

Oma laostunud tervise parandamiseks ja teadmiste täiendamiseks sooritas C. a. 79—77 reisu Kreekamaale, viibides Ateenas, Väike-Aasias ja Rhodose saarel, kus kuulus reetor Mōlon avaldas otsustavat mõju C. kõnestiili väljakujunemisse.

Rooma tagasi tulnud, alustas C. oma riigimehe-karjääri, millele tema hiilgavad kõned kohtus ja rahvakoosolekuil soodsat pinda valmistasid. Hoolimata sellest, et C. oli oma sugukonnast esimesena kõrgemais riigiameteis (*hōmo nōvus*), saavutas ta ometi kõik auametid (*quaestor, aedilis, praetor, cōsul*) seaduses ettenähtud minimaalvanuses (*suo anno*).

Kvestorina toimis ta Sitsiilias, jättes selle elanikele ausa ning omakasupüüdmatu ametniku mälestuse. Konsuliamet (a. 63) andis hiilgavale kõnemehele jääva kuulsuse, põhjustades aga ühtlasi tema järgnevaid eluraskusi. Cicero õnnestus paljastada Catilīna vandeselts ja maha suruda sellega ühenduses olev mäss. Tänapäev rahvas andis talle selle

eest isamaa isa (*päter patriae*) aunime. C. oli nüüd oma auning kuulsuse tipul ja arvas enesele teeninud olevat surematuse. Kuid tema võim ja kuulsus ei meeldinud Rooma uutele võimumeestele, kes kujundasid esimese triumviraadi (a. 60). Need astusid võitlusse senatiga ja jätsid C. tema verivaenlase, rahvatribuun P. Clōdius Pulcher'i kättemaksu ohvriks.

Clodius viis rahvatribuunina läbi seaduse, mille järgi igaüks, kes on ilma kohtuotsuseta lasknud surmata Rooma kodaniku, peab maalt välja saadetama. Kuigi C. oli Catilina mässuplaani mahasurumisel selle poolehoidjaid surmaga karistanud senati nõusolekul ja erakorraliste volituste (*senātūs consulum ultimum*) põhjal, oli ometi kõigile selge, et seaduse jäme ots oli pööratud just C. vastu. Seepärast pidas C. paremaks lahkuda maalt (a. 58) veel enne, kui seadus kehtima hakkas. See ei päästnud siiski tema Rooma jäänud varandust rüüstamisest ja maja ning villasid põletamisest. Kuid juba järgmisel aastal (a. 57) kutsuti *Thessalonīcasse*¹ pagendunud C. kodumaale tagasi. Tema sissesõit Rooma oli triumfikäigu sarnane. Röövitud ja hävitatud varanduse eest maksti talle kahjutasu ja põletatud maja asemele ehitati riigi kulul veel toredam loss. Oma poliitilist mõju ei saanud aga C. enam tagasi. Ta asus elama oma mõisa, andudes peamiselt kirjanduslikule tegevusele.

A. 51 nimetati C. senati poolt prokonsulina Kiliikia² maavalitsejaks. Selles ametis sooritas ta eduka sõjaretke ühe röövhimulise rahva vastu. Sõdurid kuulutasid C. imperaatoriks, kuid loodetud triumfi talle Roomas ei lubatud.

Kodusõjas Caesari ja Pompeiuse vahel heitis C. pärast pikeemat kõhklust Pompeiuse poole. Võidukas Caesar suhtus Cicerosse siiski üsna leplikult. Muidugi oli nüüd C. sunnitud hoiduma poliitikast ja elama vaikset elu oma mõisas, harrastades filosoofiat.

Caesari tapmine (a. 44) vandeseltslaste poolt katkestas C. teadusliku tegevuse, kiskudes teda jälle poliitilisele näitelavale. Cicerol tärkab lootus päästa vabariik ja uuendada senati võim. Ta peab 14 ägedat kõnet võimu haaranud Antonius'e vastu. Nende kuulsate kõnede mõjul, millele C.

¹ Praegune Saloniki.

² Rooma provints Väike-Aasias.

ise andis nimetuse „*Philippicae*“¹, kuulutab senat Antoniuse isamaa vaenlaseks (*hostis patriae*) ja saadab tema vastu noore Caesar'i õepoja Octavianuse.

Viimane aga kasutab C. ja senati poolehoidu võimulepääsemiseks: ta lepib Antoniusega ja kujundab teise triumviraadi (Octavianus, Antonius ja Lepidus, a. 43). C. on sunnitud Itaaliast põgenema. Kuid teel tabavad teda Antoniuse poolt saadetud mõrtsukad. C. pea ja käed raiutakse otsast ja saadetakse Rooma Antoniusele, kelle käsul C. pea naelutatakse foorumil sama kõnetooli külge, kust ta nii sageli oli kõnelnud oma kaaskodanike ja palavalt armastatud isamaa hüvanguks juubeldavate rahvahulkade rõõmuhõisete saatel.

C. kirjanduslik toodang on rikkalik ja mitmekesise sisuga. Säilinud teosed jagunevad nelja rühma: kõned, retoorilised ja filosoofilised teosed ja kirjad.

Cicerot peetakse rooma suurimaks kõnemeheks. Kahtlemata olid tal selleks juba loomupärased anded, kuid ei saa märkimata jätta ka C. väsimatut hoolt ja suurt püsivust oma eesmärgi taotlemisel. Ta otsustab esineda avalikkuse ees alles pärast pikka ning rasket teoreetilist ettevalmistust. Oma retoorilisi harjutusi ja õpinguid jätkab ta ka siis, kui ta kuulsus on juba kindlustatud.

C. kõnedest on terveina säilinud 57, umbes 20-st on alal hoidunud üksikuid katkendeid; pealeselle on terve hulk meile tuttavaid vaid nimepidi. Kõnesid ei avaldanud Cicero alati sel kujul, nagu nad olid peetud, vaid sageli ümbertöötatud kujul. Sisuliselt jagunevad nad poliitilisteks ja kohtukõnedeks; esimesed on peetud rahvakoosolekul või senatis, teised kohtus.

Poliitilistest kõnedest on tähtsamad 4 kõnet Catilina vastu ja 14 kõnet M. Antoniuse vastu (nn. filipikad).

Esimene kõne Catilina vastu (peetud senatis 8. novembril a. 63) algab üldtuntud lausega: „*Quo usque tandem abutere, Catilina, patientiā nostrā?*“ Selle kõne eesmärgiks oli õhutada Catilinat Roomast lahkuma, võttes kaasa oma poolehoidjad. Järgneval ööl (vastu 9. nov.) asuski Catilina teele Etruuriasse, Faesulae linna poole, kus asusid mässuliste

---

¹ Kreeka suurima kõnemehe Demosthenes'e eeskujul, kes samasuguse ägedusega oli kreeka rahvast üles kutsunud ühinema Makedoonia kuninga Philippos'e vastu.

väed; kahjuks jäi aga suur osa tema pooldajaid pealinna. Võimalikule etteheitele, miks C. ei tee kahjutuks Catilinat ühes tema poolehoidjate jõuguga, vastab kõneleja, ta tahtvat oodata, kuni ei leidu kedagi, kes kahtleks Catilina süüs.

T e i s e s k õ n e s (peetud rahva ees foorumil 9. novembril) informeerib C. rahvast senistest sündmustest. Nüüd olevat Catilina linnast lahkumisega asunud põrandaaluste salasepitsuste teelt avalikule vaenulikule tegevusele. Kuid tema mõttekaaslased olevat linna jäänud; neid manitseb ja hoiatab C. tõsiselt.

K o l m a s k õ n e (peetud rahvakoosolekul 3. detsembril) teadustab Rooma jäänud katilinaaride süü avastamisest, nende juhtide vangistamisest ja äsja lõppenud senati istungist, mis kuni õhtuni kestnud. Riigi päästmise eest on senat C. auks tänapuha määranud.

5. detsembril kaaluti senatis vangistatud vandeseltslaste karistamise küsimust. Ühed pooldasid surmanuhtlust, teised — Caesariga eesotsas — süüdlaste eluaegset interneerimist ja nende varanduse konfiskeerimist. Siis asus kõnetooli C. ja pidas oma neljanda kõne Catilina vastu, milles ta teatava ettevaatlikkusega asub siiski surmanuhtluse pooldajate seisukohale.

Kohtukõnedest on tähtsamad: eespool mainitud *Pro Sex. Roscio Amerīno*, *In Verrem*, *Pro Milōne* ja *Pro Archiā poētā*.

C. Verres oli Sitsiilia propretorina toimetanud välja pressimisi ja otse röövimisi, kogudes sel teel endale määratu varanduse. Sitsiillased, kellele olid jäänud Cicerost kui kvestorist kõige paremad mälestused, pöördusid nüüd tema poole palvega esineda kohtus süüdistajana Verrese vastu. C. kogus 50 päevaga niipalju süüdistusmaterjali Verrese vastu, et see kohtuotsust ära ootamata, läks vabatahtlikult pagendusse. C. töötas hiljem kogu protsessi materjali ümber 6 kõnesse („*In Verrem*“), kuigi neid sel kujul pole kunagi peetud.

Cicero sõber T. Milo oli tänava-kokkupõrkes tapnud oma vaenlase Clodiuse (kes rahvatribuunina oli lasknud C. maalt välja saata, tema mõisa rüüstanud ja maja põletanud). C. püüab tõendada, et Milo oli toiminud ainult enesekaitseks. Clodiuse poolehoidjate ähvardavate vahelehhüüete tõttu ei suutnud C. esineda kohtus küllalt veenvalt, mistõttu Milo süüdi

mõisteti ja ta pidi Massiliasse¹ maapakku minema. Oma kõne („*Pro T. Milōne*“) on C. hiljem hoolega ümber töötnud ja avaldatud kujul kuulub see C. täiuslikemate ning viimistle- tuimate kõnede hulka. Räägitakse, et kui Milo pagenduses seda ise lugenud, hüüdnud ta: „Oleks Cicero nii hästi kõnel- nud, ei tarvitseks mul nüüd Massilias merihabelasi närida!“

Kõnes „*Pro Archiā poētā*“ kaitseb C. tagajärjekalt oma endist õpetajat kreeka luuletajat Archias't, keda süü- distati Rooma kodaniku õiguste seadusevastases omandamises.

C. kõnede vorm on kõrgel määral kunstipärane, selge, vii- misteldud. Kõned on üles ehitatud kindla süsteemi järgi, neis valitsevad kindel rütm ja korrapärased perioodid. Mõned kõ- ned on liigagi üle kuhjatud lause- ja kõnekujundeist, milles väljenduvad inimhinge mitmelaadilised avaldised, heatahtli- kust huumorist ning tagasihoidlikust pilkest kuni põrutava, oh- jeldamatu raevuni.

Oma pikaaegse kõnemehe tegevuse kestel on C. välja töö- tanud ka kõnekunsti teooria, mis põhjeneb, tõsi küll, peamiselt kreeklaste retoorilistel teostel, kuid sisaldab see-eest ka palju uusi juhiseid puht-rooma vaimus. Selle teooria on C. esitanud oma 7 **retoorilises teoses**, mis on kõik säilinud. Neist tähtsaim on küpses meheas valminud „*De orātōre*“ („Kõneme- hest“), 3 raamatus. Esimeses raamatus selgitatakse kõnemehe olemust ja ettevalmistust, teises käsitletakse kõnede ainestiku leidmist ja kokkuseadmise oskust, kolmas annab juhatusi stiili ja ettekandmise tehnika kohta. Ainekäsitus toimub dialoogi- vormis. Saada kõnemeheks C. mõttes tähendab saada i n i- m e s e k s selle sõna kõige paremas mõttes. Kõnemees, kes tahab oma alal meistriks saada, peab oma õpingute aluseks seadma filosoofia, tundes huvi kõigi humanitaarteaduste vastu; ka peab kõnemees rohkesti kirjutama.

Teoses „*Brūtus de clāris orātōribus*“ („Brutus kuulsaist kõnemehist“) annab C. samuti dialoogivormis üle- vaate rooma kõnekunsti ajaloost, iseloomustades selle tähtsa- maid esindajaid.

Nagu mainitud, harrastas C. ka filosoofiat, mida ta pi- das kõigi teaduste aluseks. Ta on esimesena esitanud kreeklaste mitmesugused filoofilised õpetused ladina keeles, tehes

¹ Linn Lōuna-Prantsusmaal, praegune Marseille.

sellega kreeka filosoofia roomlastele kättesaadavaks. Selles kreeka filosoofia populariseerimises seisnebki C. filosoofiliste teoste peamine tähtsus.

C. filosoofilisi teoseid lugedes näeme, et ta ei ole loonud mõnd uut filosoofilist kooli, oma isiklikku süsteemi, ta ei paku algupärast õpetust, vaid on eklektik, s. t. ta valib igast süsteemist need seisukohad, mis on temale vastuvõetavad, tunduvad õigematenä; nii pooldab ta tunnetusteoorias akadeemikute skepsist, eetikas aga stoikute õpetust.

Nagu C. retoorilised nii ka **filosoofilised teosed** on Platon'i eeskujul kirjutatud dialoogide kujul kuulsate isikute vahel. Neist teenivad tähelepanu järgmised:

„*De re pūblīcā*“ („Riigist“), 6 raamatut, säilinud vaid osaliselt. Siin arutavad mitmed tähtsad mehed küsimust, misugust riigikorda pidada täiuslikemaks ning parimaks; arutluste tulemuseks on seisukoht, mis tunnistab Rooma riigivormi kõige eelistatavamaks, sest et see ühendab endas õnnelikult kõik kolm riigivormi: monarhilise, aristokraatliku ja demokraatliku. Teose VI raamatus sisaldub ka kuulus „*Somnium Scipionis*“¹ („Scipio unenägu“).

„*De finibus bōnōrum et mālōrum*“ („Hüvede ja pahede piiridest“), 5 raamatus, on C. silmapaistvaim filosoofiline teos. Selles esitatakse kreeka tähtsamate filosoofiliste koolide õpetusi ülimast hüvest ja ülimast pahest.

„*Tuscūlānae dispūtātiōnes*“ („Tusculumi arutlused“), 5 raam., käsitleb moraalfilosoofia küsimusi, muu seas surmapõlgust ja valude ning murede talutavust.

„*Cāto Maior de senectūte*“ („Cato Vanem vanadusest“) on kirjutatud lohutuseks raugaeale, milles püütakse leida ka häid külgi.

„*De officiis*“ („Kohustustest“), 3 raam., käsitleb kõlbust, tulusust ja nende konflikti. Teos sisaldab stoikute kõlbustõpetust ja on avaldanud suurt mõju kirikuisade (Hierōnĭmus, Augustĭnus jt.) eetikasse, olles ka hilisemal ajal paljudele hingeliseks toeks.

Cicerost on veel säilinud laialdane kirjavahetus, mis võimaldab meile heita sügavat pilku tema südamesse. C. armastas

---

¹ Tõlgitud eesti keelde Joh. Aavik'u poolt („Hirmu ja õuduse juud XXIV“).

korrespondeerida; tema kirjades avalduvad selle vaimuka ja ausameelse mehe kõik võimed ning anded. C. isiksus ilmub siin meie silmade ette oma selguses ja täiuses. Me õpime teda tundma kui tulist isamaalast, truud sõpra, armastavat perekonnaisa; kuid kirjad paljastavad ka tema inimlikke nõrkusi, ebakindlust, kõhklemist, julgusetust, meeleheidet, auahnust, enese ülehindamist. Suurmehes, kes on avaldanud nii sügavat mõju oma kaasaegsesse ja kõigi järgnevate sajandite vaimuelusse, kes on omandanud aukoha maailma ajaloo, avastame me äkki hariliku inimese. Kirjade sisu on harukordselt mitmekesine: ajalugu, poliitika, kirjandus, kunst, filosoofia, kõik päevaküsimused leiavad neis käsitlust; kogu selle aja rooma sotsiaalne ja vaimne elu on siin valgustatud, nii et kirjadel on suur kultuurilooline väärtus. Kõige ulatuslikum on C. kirjavahetus T. Pomponius Atticus'ega, rikka rahamehega, kes oli tema parim sõber ja toetaja rahasjus.

C. kuulsus põhineb mitte niivõrd tema riigimehe tegevusel, kuivõrd teeneil ladina keelele ja rooma kirjandusele. C. tõstis rooma proosa keskpärasusest tema arenemise tipule, viies ühtlasi ladina keele sõnavara, struktuuri ja stiili ületamatule tasemele; eriti tuleb rõhutada tema osa ladina filosoofilise terminoloogia loomisel. Tunnustades kreeka kirjanduse ja teaduse suurt väärtust, seadis C. endale ülesandeks tuua Hellase vaimsed aarded Rooma pinnale. Oma loova vaimujõuga töötas ta ümber kreeklastelt laenatud materjali, sulatades kreeka ja rooma vaimu ning keele iseärasused ühtlaseks tervikuks.

C. Iulius Caesar.

Gā i u s I ũ l i u s C a e s a r (a. 100—44 e. Kr.), pärit vana-patriitside sugukonnast, sündis R o o m a s. Tema nooruspäevil toimusid Roomas ägedad võitlused C. Mariuse ja L. Sulla vahel. Suguluse tõttu Mariusega ühines C. selle poolt juhitava rahvaerakonnaga, sattudes seega Sulla viha alla; ta pidi kannatama mitmesuguseid tagakiusamisi ja elama koguni kuni Sulla surmani (a. 78) väljaspool Itaaliat, Kreekamaal. Seal ta täiendas oma haridust, teenides ühtlasi sõjaväes. Kui ta a. 76 R h o d o s e saarele sõitis, et kuulata kuulsat reetorit Mõlonit,

sattus ta meriröövlite kätte; lunaraha maksmisega vabanenud, ründas ta kiiresti kogutud meeskonnaga meriröövleid ja laskis nad merekaldal risti lüüa, nagu ta vängipõlves oli ähvardanud. Rhodosele jäi C. kaheks aastaks ja võttis seejärel edukalt osa kolmandast sõjast Mithridätese vastu.

Roomas võidab C. rahva poolehoidu rikkalike viljajagamistega, kuid satub seejuures kohutavatesse võlgadesse. Kiiresti tõuseb ta riigiametis: a. 68 on ta kvestor, a. 65 ediil, a. 62 preektor; pealeselle sai ta a. 63 ülempreestriks (*pontifex maximus*). Side rahvaerakonnaga tiheneb järjest, kuna vahekord valitseva senati-erakonnaga püsib pinevana. A. 61 oli C. propretoriks Kaug-Hispaanias (*Hispania ulterior*). Sealt naasnud, moodustas ta a. 60 ühes Cn. Pompeiuse ja M. Crassusega esimese triumviraadi. Järgmiseks aastaks (a. 59) valis rahva-koosolek Caesari konsuliks. Selles ametis võitis ta üldise poolehoidu, kusjuures tema kolleeg Bibulus täiesti varju jäi, nii et Roomas naljatlevalt öeldi, konsuleiks olevat Iulius ja Caesar. Pärast konsuljaasta lõppu määrati C. triumvirite toetusel prokonsuliks Gallia Cisalpina'sse (Põhja-Itaalia) koos Illyricum'iga ja Gallia Transalpina'sse (praegune Prantsusmaa). Oma tegevust Gallias alustas C. hiilgava võiduga helveetslaste üle (a. 58) ja alistas aastate jooksul rahutud Gallia suguharud täielikult roomlaste ülemvõimule. Ta tegutses siin omal initsiatiivil, toetudes vaid oma hästidistsiplineeritud ning paljukogenud sõjaväele, kes oma juhti piirilt armastas ning usaldas; ka olid tal kasutada suured rahasummad.

Vahepeal oli a. 60 sõlmitud triumviraat lagunenu: Crassus sai a. 53 sõjas partlaste vastu surma ja Pompeius tundis Caesari vastu tema kuulsate sõjaretkede pärast kadedust ja umbusaldust. Nende vahekord kujuneb avalikuks vaenuks, kui senat Pompeiuse mõjul nõuab C-lt tema sõjaväe laialisaatmist. A. 49 läheb C. oma sõjaväega üle Rübico jõe („*Alea iacta est*“ — „Liisk on heidetud“), mis oli Gallia Cisalpina piiriks, asudes seega kodu sõja teele. Pompeius põgeneb Kreekamaale, ja 60 päevaga võidab C. kogu Itaalia. Seejärel purustab ta Pompeiuse poolehoidjad Hispaanias ja saab a. 48 Roomas diktaatoriks ning konsuliks (*dictator et consul sine collegā*). Samal aastal võidab C. Tessaalias Farsalose juures Pompeiuse väed; viimane põgeneb Egiptusse, kus ta surmatakse

kuningas Ptolemaiose käsul. Aleksandrias lahendab C. troonitüli 13-aastase kuninga Ptolemaios XIII ja tema õe Kleopatra vahel viimase kasuks. Selle tagajärjel tekkinud võitluses egiptlaste ja Rooma leegionide vahel põletab C. Egiptuse laevastiku, mispuhul leekides hukkub ka kuulus Aleksandria raamatukogu. A. 47 võidab C. viie päevaga Bosporuse kuninga Pharnakes'e („Vēni, vīdi, vīci“ — „Tulin, nägin, võitsin“) ja korraldab vahekordi Aasias. Roomas laseb C. enese teist korda diktaatoriks ja kolmandat korda konsuliks valida ja ruttab siis Aafrikasse, kus lööb Pompeiuse pooldajate sõjaväed a. 46 Tapose juures. Veel kord tuleb C-l võidelda Pompeiuse pooldajatega Hispaanias, kus nad lõplikult võidetakse. M u n - da lahingus (a. 45).

Viimaks on C. eesmärgile jõudnud: ta on saanud kõikvõimsaks Rooma valitsejaks, kellele senat a. 44 ka ametlikult elu-aegse diktaatori võimu ning tiitli annab; tema kätte koonduvad kõik kõrgemad riigiametid. Caesari kindla ja targa valitsuse all hakkab Rooma riik toibuma hirmsast kodusõjast ja sellega kaaslenud korralagedusest. Ainuvalitsejana teostab C. rea reforme: Itaalia linnade põhiseadus, kolonisatsiooni korraldamine, kalendri reform jne. Tema töökavas on seaduste kodifitseerimine, soode kuivatamine, Tiberi voolu reguleerimine, kanali kaevamine läbi Korintose maakitsuse, isegi Kartaago restaureerimine jne. jne. Kuid kõigist neist kavatsusist tõmbas kriipsu läbi Caesari ootamatu surm: ta mõrvati senati istungil 15. märtsil a. 44 vandeseltslaste poolt, kes lootsid sel teel endise vabariikliku korra taastada.

Raske on leida maailma-ajaloos nii mitmekülgsete võimetega isikut, nagu oli C., kõigi aegade ning rahvaste suurimaid mehi. Me õpime teda tundma mitte ainult ainult geniaalse väejuhi ja riigimehena, vaid ka oivalise kõnemehe, silmapaistva matemaatiku ning astronoomina, andeka inseneri ning arhitektina (ehitas kümne päevaga silla üle Reini), tüseda õigusteadlasena, mitmekülgse kirjanikuna ja isegi keeleuurijana.

Kirjanduse alal on C. järeplõlvele tuntud ajalooliste teoste autorina, kuid ta on kirjutanud ka luuletusi ja avaldanud oma kõnesid. Säilinud on C-lt ainult kaks memuaarteost: „*Commentārii de bellō Gallīcō*“ ja „*Commentārii de bellō cīvīlī.*“

Peateos „*Commentarii de bello Gallico*“ („Märkmed Gallia sõjast“) käsitleb Caesari tegevust Gallias prokonsulina a. 58—50. Seitse esimest raamatut sisaldavad igaüks ühe aasta sõjalise tegevuse kirjelduse, kuna kaheksas raamat — kirjutatud mitte Caesari enda, vaid tema sõbra ning sõjakaaslase legaati A. Hirtiuse poolt — käsitleb kahe viimase aasta (a. 51—50) sündmusi. Esimene raamat kirjeldab helveetlaste ja sveebide kuninga Ariovistuse võitmist; teine — belglaste ja aremoriklaste allaheitmist; kolmas raamat — aremoriklaste veelikordset taltsutamist ja sõdu akvitaanlaste, morinlaste ja menaplastega; neljas raamat — võitlusi germaanlastega, esimest retke Britanniasse ja uut sõjakäiku morinlaste ja menaplaste vastu; viies raamat — teist retke Britanniasse ning selle allaheitmist ja eburoonlaste mässu allasurumist; kuuenda raamatu sisuks on menaplaste ja treeverlaste alistamine, teine ekspeditsioon Germaaniasse sveebide vastu, gallide ja germaanlaste kommete ning Hercynia metsa kirjeldus ja eburoonlaste karistamine; seitsmes raamat sisaldab otsustava võitluse Vercingetorix'iga, lahingud Avaricum ja Gergovia juures, Alesia piiramise ja vallutamise ja Vercingetorix'i vangistamise; kaheksas raamat — mõningate kohalike rahutuste allasurumise ja Caesari korraldused enne Galliast lahkumist.

Teine teos „*Commentarii de bello civili*“ („Märkmed kodusõjast“) algab 1. jaan. 49. a. ja kirjeldab kolmes raamatus kodusõja sündmusi kuni Aleksandria sõja alguseni.

Mõlemad teosed on poliitilise tendentsiga, kirjutatud autori tegevuse õigustamiseks ning etteheidete tagasitõrjumiseks. Asjaliku ning objektiivse käsitluse lühidus, lihtsus, selgus ja rahulikkus on omased eriti esimesele teosele, neile lisanduvad veel keele äärmine puhtus ja täpsus. Seepärast ongi Caesar saanud kõigis kultuurmaades tänapäevani loetavaks kooli- autoriks.

C. Sallustius Crispus.

Gäius **Sallustius Crispus** sündis a. 86 e. Kr. väikeses Sabiini linnakeses Amiternumis. Tema lapsepõlve ja kasvatuskohta puuduvad andmed. A. 58 leiame teda Roomas kvestoriametis. Ta saab ägedaks Caesari poolehoidjaks ja kustuta-

takse tšensor Appius Claudius'e poolt a. 50 kõlvatute eluviiside ettekäändel senaatorite nimestikust. A. 47 Caesari kaasabil uuesti senaatoriks saanud, võtab ta osa Aafrika sõjast ja saab seejärel prokonsuliks Numiidias (*Africa nõva*). Siin kogub ta endale suured varandused. Rooma tagasi tulnud, tõmbub ta tagasi eraellu, ostab luksusliku villa, rajab avara toreda pargi (*horti Sallustiāni*) ja andub ajaloo uurimisele ja kirjan-duslikule tegevusele. S. sureb Roomas a. 34 (või 35).

Sallustius on kirjutanud kõigepealt „*De coniuratione Catilināe*“ („Catilina vandeseltsist“), siis „*De bello Iugurthino*“ („Jugurtha sõjast“) ja lõpuks oma peateose „*Historiae*“ („Ajalugu“), 5 raamatus, mis on kahjuks kaotsi läinud.

„*De coniuratione Catilināe*“ (ehk „*Bellum Catilinae*“) käsitleb a. 63 Cicero poolt paljastatud Catilina vandeseltsi ajalugu. Cicero tegevus ei esine sugugi nii väljapaistvana, nagu seda Cicero ise kujutab; küll aga avaldatakse korduvalt kiitust Caesarile. Käsitluse aluseks on arhiiviüriku- ja isiklikud mälestused.

„*De bello Iugurthino*“ (ehk „*Bellum Iugurthinum*“) aineks on tuntud sõda roomlaste ja Numiidia kuninga Jugurtha vahel (a. 111—106 e. Kr.). Teos on hoolikamalt välja töötatud ja ühtlasem kui „Catilina“. Seoses sõjasündmustega annab autor kohutava pildi aristokraatliku partei moraalsest langusest.

Oma peateoses „*Historiarum libri V*“ jutustab S. 76.—66. a. sündmustest. Sellest kõige küpsemast S. teosest on säilinud vaid 4 kõnet, 2 kirja ja mõned lühikesed katkendid.

Kuna Caesar esitab fakte, näeb S. oma ülesannet sündmuste valgustamises kõlbeliselt seisukohalt. Ta püüab avaldada lugejasse teatavat muljet. Seepärast peatutakse rohkem isikute iseloomustusel, kirjeldatakse seltskonna üldist olukorda. Sallustiusel on olnud eeskujuks Thukydides, kuulus Peloponnesose sõja ajaloo autor. Tema ajalugu on pragmaatiline: ta uurib sündmuste põhjusi ja tagajärgi. Ka esituse laadis on S. Thukydidese mõju all, andes palju ruumi tegelaste kõnedele ja psühholoogilisele analüüsile. Tema sõnastus on

lühike, kuid täpne, ja tabav, arhailise värvinguga (arvatavasti Cato mõjul), täielik vastand Cicero stiilile. Kuna Caesaril pole stiiliajalooliselt mingit mõju olnud, on S. Cicero kõrval tähtis eeskuju järgnevaile sajandeile. Veel Fr. Nietzsche nimetas Sallustiust oma peanõuandjaks stiiliküsimustes.

Cornelius Nepos.

Biograafilise ja kultuuriloolise sisuga on *Cornēlius Nēpos*'e (I saj. e. Kr.) teosed. Neist on tuntuim „*De vīris illūstrībus*“ („Kuulsatest meestest“), mahukas teos, mis koosnes vähemalt 16 raamatust ja sisaldas kuulsate meeste biograafiaid kategooriate viisi, kusjuures igale kategooriale oli määratud kaks raamatut: üks mitte-roomlastele, teine roomlastele. Neist biograafiaist on alal hoidunud ainult mõned, nimelt 23 mitte-rooma väejuhi elulood ja veel 2 biograafiat. Nepose teostel puudub teaduslik väärtus, sest ainesse suhtutakse ebakriitiliselt, anekdoodile antakse liiga tähtis koht. Stiil on lihtne, sõnavara kasin.

M. Terentius Varro.

Cicero ajastikku kuulub ka rooma suurim õpetlane ja tõeline entsüklopedist *Mārcus Terentius Varro* (a. 116—27 e. Kr.), keda on nimetatud rooma Aristoteleseks. Eriti suured on tema teened rooma muinsuste uurimise alal; tema suurteos selt alalt (41 raamatut!) on kahjuks kaotsi läinud, nagu suurem osa tema teisigi entsüklopeedilisi teoseid. Säilinud on ainult „*Rērum rūstīcārum lībri III*“ („Põllumajandusest, 3 raamatut“) ja osaliselt „*De linguā Latīnā*“ („Ladina keelest“). Esimene neist — õpetus mõisa majapidamisest — oli kirjutatud dialoogivormis. Varro kadumaläinud teosed käsitlesid väga mitmesuguseid teadusealasid, nagu ajalugu (ka kirjanduslugu), kõnekunsti, õigusteadust, arstiteadust, matemaatikat, ehituskunsti, geograafiat, astroloogiat jm.

Säilinud on veel katkendeid Varro 150-raamatulisest ilukirjanduslikust teostest „*Satūrae Menippēae*“ („Menippos'e satiirid“), milles naljatlevas toonis käsitellakse praktilis-filosoofilisi küsimusi ja piitsutatakse kaasaja pahesid. See hiigelteos

on kirjutatud osalt proosas, osalt värssides ja on küllastunud vaimukast mõttelennust ja sädelevast teravmeelsusest.

Varro on jäänud rooma teaduse peaesindajaks ja tema mõju oli Rooma keisririigi ajal õige suur, järgnevatele põlvedele oli ta kõrgemaks autoriteediks. Kogu rooma kultuuri kestel pakusid tema tööd rohket materjali filoloogidele ja teistele teadusmeestele, samuti ka kristlikele kirjanikele nende poleemikas paganusega.

T. Lucretius Carus.

Cicero ajastiku geniaalsemaid luuletajaid on ainulaadse didaktilise poeemi „*De rerum naturā*“ („Asjade loomusest“) autor Tītus **Lucretius Cārus**. Tema heksameetris kirjutatud õpetlik luuleteos koosneb 6 raamatust ja sisaldab umbes 7400 värssi. Teose sisuks on Epikuros'e aatomiõpetuse ja materialistliku maailmavaate käsitus, millel oli sel ajal Roomas palju poolehoidjaid. Lucretius jumaldab Epikurost ja ülistab seda „inimsoo vaimset vabastajat“ oma poeemi üksikute raamatute eessõnades. Luuleteos pole mitte mingi külm Epikurose õpetuse kokkuvõte, vaid hingestatud jutlustus, sest autor näeb selles õpetuses abinõu maailma hädade parandamiseks ning vältimiseks. Kaasakiskuva jõuga oskab luuletaja veenda lugejat oma õpetuse vääramatuses ja äratada temas vaimustustuld. Muidugi oli säärase filosoofilise aine käsitus, pealegi veel värsivormis, tollaegses ladina keeles seotud suurte raskustega; puudus ju isegi ladinakeelne filosoofiline terminoloogia. Sellega on täiesti seletatavad paigutised proosalikkused ja raskepärasused, pealegi on teos autori varase surma tõttu jäänud viimistlemata. Leidub aga ka rohkesti kohti, mis näitavad autori kõrget luulelendu ja sisaldavad suurepäraseid pilte täiuslikus esituses. Erilist tunnustust väärivad osavasti sissepõimitud veetlevad miniatuurid (tolmuterakeste tants päikesekiires, tõusva päikese majesteetlik sära, mere-rand). Stiil ja keel on üldiselt arhaistlikku ja pühalikku laadi, kuid oma eeskujust Enniusest on Lucretius ette jõudnud: tema värss on kõlavam ja kaunim. Kokku võttes tuleb nentida, et rooma kirjanduses pole olemas teist samaväärtuslikku filosoofilist teost. Täie õigusega on Lucretiust nimetatud üheks rooma kirjanduse hiilgavamaks täheks.

C. Valerius Catullus.

Enne Cicero ajastiku käsitluse lõpetamist peatume viivuks samuti erandliku kuju juures — see on unistaja kirglik noor poeet Catullus, rooma moodsaim lüüririk, keda on võrreldud noore Goethe'ga. Sündinud Veronas (Põhja-Itaalias), tuli Gā i u s V a l ĕ r i u s **Catullus** varakult Rooma, kus ta moodustas omavanuste noorpoetidega erilise luuletajateringi, mille liikmeid nimetatakse noorroomlasteks ehk — nagu neid Cicero poolpilkamisi on kutsunud — neoteerikuiks (s. o. noorureiks). Noorroomlased harrastavad Aleksandria ajastu kreeka poetide eeskujul lühiluuletust ja hülgevad didaktilist luulet ja rahvuseepost. Nende arvates peab luuletaja olema kõigepealt *doctus*, s. o. ta peab hästi tundma kreeka kirjandust ning mütoloogiat ja luuletehnikat. Suurt tähelepanu pöörati me et r i k a l e; rooma luules hakati tarvitama uusi, kreekast ülevõetud värsimõõte ja värsiehituses seati üles kindlad ja vankumatud nõuded ning juhised. See luuletajatering on kaasa aidanud ka ladina kirjakeele (eriti luulekeele) väljarendamisele.

Neoteerikute tähtsaimaks kujuks on juba antiikajal peetud Catullust, kelle toodangust on meile säilinud 116 luuletust (umbes 2300 värssi) väga mitmesugustes värsimõõtudes. Nad jagunevad kahte suurde rühma: järeleaimamised ning tõlked kreeka keelest ja algupärased luuletused. Esimese rühma laulud on enamasti pikemad ja neis osutub Catullus truuks ning hoolsaks aleksandriinlaste õpilaseks; nad tunduvad aga kunstlikena, „tehtuina“. Palju väärtuslikumad on teise rühma luuletused, kust hoovab värskust ja siirast elamust ning tundeid. Võrratult hurmavad on tema lühiluuletused, nn. *nūgae* („tühjätähja“), milles ta laskub kõnekeele sõnastuseni, veedeldes lugejat oma lihtsuse ning loomulikkusega. Esikohal on siin armastus ühe võluva kaunitari vastu, keda luuletaja nimetab *Lesbi*'ks, missuguse varjunime taga peitub aga Clōdia, Cicero verivaenlase rahvatribuun Clōdius'e õde, oma aja ilusaimaid, kuid ka liiderlikemaid rooma naisi. Neli aastat kestis Catulluse vahekord selle kavala kaunitariga, kellesse ta oli armunud kogu oma noorusliku andumusega. Tema lauludes helisevad kord õndsus ning vaikne õnn, kord pettumus ja viha, mida ta sai nii vahelduvalt üle elada *Lesbia* embuses. Neis

pole midagi kunstlikku, neis avalduvad soe süda ning tõsised tunded, mispärast nad jätavad kõigi aegade lugejaisse sügava mulje. Poeedile on tuttavad kõik tundevarjundid: kelmikus, õrnus, ägedus, kannatamatus, kirg, armukadedus, pettumus, viha, raev, meeleheide, leppimine, eneselohtus, loobumus. Sügav valu haarab luuletajat, kui ta teada saab, et üle kõige armastatud naine pole talle truu; täis viha, katsub ta oma südamest armastust välja tõrjuda, kuid see osutub võimatuks. Lühikeses, kuid kaasakiskuvvas distihhonis avaldub vastuolu tema tunnetes:

Odi et amō. Quāre id faciā, fortassē rēquīris.

Nescio, sed fiērī sentio et excrūcior.

(Viha ja armastus möllab mu südames. Küsid mult: „Miks siis?“ Ei tea, kuid et nii on, tunnen ja närbun ma sest.“)

[Tõlk. J. Tiedemann.]

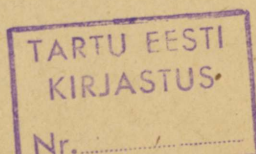
Kuid ka armastus sugulaste ja heade sõprade vastu leiab väljendust Catulluse luules; masendavaks elamuseks on talle olnud venna surm, keda ta mälestab sügavas harduses. Koguni Lesbia lemmiklinnu, varblase surmast laulab Catullus kaasakiskuvalt ja meelikõitvalt. Ka tema loodusekirjeldused on täis värskust; looduseilu vastu on luuletaja iseäranis tundlik.

Hoopis teissuguse ilmega on Catulluse epigrammid, sihtitud teiste luuletajate, isiklike vaenlaste, aga ka poliitiliste võimumeeste vastu; teravaid pilkenooli saadab ta triumvirite, eriti Caesari vastu. Tema tabavad, täiesti halastamatud epigrammid sünnitasid Caesarile nii suurt meelehärmi, et ta püüdis elada rahu noore ohjeldamatu poeediga, otsides temaga lepitust.

Catullus on esimene roomlane, kelle luules kajastub tugevalt ning puhtalt isiklik elu. Oma nagu mängeldes kirjutatud ja siiski äärmiselt viimisteldud värssidega on ta avanud kareda ladina keele mitmesugustele kreeka värsimõõtudele.

Augustuse ajastik: poeesia õitseng.

Augustuse aeg, mis tõi rooma rahvale ammuigatsetud rahu pärast laastavaid kodusõdu, oli kõigiti soodus luule arenemisele, mis tõuseb nüüd enneolematule kõrgusele, saades ka

seltskonna huviobjektiks. Augustus ise, kes pühendus küll täielikult riigivalitsemise muredele, luges heameelega ilukirjandust. Ta tunnetas luulekunsti väärtust riigielus: poeesia pidi monarhilist printsipi ülistama, pidi süvendama lugupidamist riigi seaduste ja kõlblusnormide vastu ja äratama püüdmist kõrgemate ideaalide poole. Seepärast külastas Augustus isiklikult kirjandusteoste retsiteeringuid (uute teoste ettelugemist kutsutud publiku või avalikkuse ees), mis asendasid teataval määral seniseid poliitilisi koosolekuid; ka kutsus ta silmapaistvaid kirjanikke, iseäranis luuletajaid, oma õukonna juurde, hoolitsedes ühtlasi nende sotsiaalse seisundi ja materiaalsete tingimuste eest.

Otse hoolitsemise kirjanike eest seadsid endile ülesandeks kolm selle aja mõjukat meest: C. Asīnius Pollio, M. Valērius Messalla ja eriti C. Cilnius Maecēnas. Viimase nimi on koguni uutest keeltest saanud kirjandust, kunsti või teadusi suurejooneliselt toetava isiku üldnimeks („metseen“). Maecenase ringis olid esikohal P. Vergīlius Māro ja Q. Horātius Flaccus. Messalla kirjanike ringis olid juhtival kohal elegik Tibullus, kes teda sageli ülistab, ja P. Ovīdius Nāso. Pollio kaitsealuste hulka kuulus oma nooremas eas Vergilius.

P. Vergilius Maro.

Pūblius **Vergilius** Māro sündis Andese külas Mantua lähedal (Põhja-Itaalias) a. 70 e. Kr. maaomaniku pojana. Ta käis koolis alguses naaberlinnas Cremōnas ja pärast Põhja-Itaalia suurimas linnas Mediolānumis (nüüdne Milano). A. 47 ta siirdus Rooma, kus õppis retoorikat ja filosoofiat, tegeldes ka loodusteaduse ja matemaatikaga. Nõrk tervis ei võimaldanud Vergiliusel osa võtta avalikust elust. 25-ndal eluaastal (a. 45 e. Kr.) ta naasis kodukülla ja harrastas seal suure innuga kreeka luulet, eriti Theokritost, bukoolilise luule isa (III saj. e. Kr.).

Põhja-Itaaliat (*Gallia Cisalpīna*) valitses sel ajal Antoniuse ülesandel C. Asīnius Pollio, oma aja harituimaid mehi, hea kreeka ja rooma kirjanduse tundja. Tema õhutusel hakkas V. kirjutama bukoolilist luulet, maaelu idüllid. Kuid

luuletaja rahulikku ellu tõid raskeid häireid Caesari tapmisele järgnevad kodusõja sündmused. Caesari veteraanidele maade jagamisel kaotas oma maaomandi ka Vergilius. Pollio vahelt-sobitusel läks tal korda Augustuse jutule pääseda, mille tagajärjeks oli, et maatükk talle tervelt tagasi anti. Kuid kaks aastat hiljem, kui Asinius Pollio Gallia Cisalpina'st ära kutsuti, anastati Vergiliuse maad uuesti, kúsjuures ta koguni pidi sõdurite poolt maha löödama. V. asus jälle Rooma, kus ta esiteldi Maecenas'e, kelle eestkostmisel ta sai Octavianuselt kahjutasuks äravõetud omandi eest mõisa Kampanias.

Siitpeale arenes Vergiliuse elu rahulikult. Ta elas vaheldumisi Roomas, Napolis, Tarentumis ja Sitsiilias. Tema soovijaiks olid Maecenas, Asinius Pollio ja Augustus ise; soe sõprustunne sidus teda selle aja tähtsate kirjanikega, nagu L. Varrus, Propertius, Horätius jt.

Vergiliuse bukoolilised luuletused ehk ekloogid (*eclogae*) olid ilmunud ajavahemikus a. 42—39 e. Kr. Octavianuse ja Maecenase soovitusel asus ta nüüd uue teose juurde; selleks oli didaktiline poem „*Georgica*“ („Põllundus“). Selle teose loomiseks kulus tal 7 aastat (a. 37—30), mis ta veetis kaunis Napolis. Kohe pärast „*Georgica*“ lõpetamist hakkas V. kirjutama rooma rahvuslikku suurepost „*Aeneis*“. Olles sellele ülesandele pühendanud juba 10 aastat, sõitis ta a. 19 Kreekamaale, et vaadata kohti, kus toimub tema eepose tegevus, ja ühtlasi viimistella teost. Ateenas kohatas ta idamailt naasvat Augustust, kes soovitas tal Itaaliasse tagasi pöörduda, seda enam et tema tervis oli halb. V. võttis Augustuse nõu kuulda ja asus haigena laevale. Surijana saabus ta Brundisiumi (nüüdne Brindisi Kalaabrias), kus ta mõne päeva pärast hinge heitis (a. 19 e. Kr.). Luuletaja põrm maeti tema soovil Napoli lähedale. Vergiliuse hauakirjaks on järgmine distihhon, mis olevat tema enese poolt surivoodil dikteeritud:

*Mantua mē gēnuī, Cālābrī rāpuēre, tēnet nunc
Parthēnōpē; cēcīnī pāscua, rūra, ducēs.*

(Mantua sünnitas mind, Kalaabria surmas, nüüd olen Parthenopes¹; minu luul: pealikud, karjamaa, põld.)

[Tõlk. Joh. Aavik.]

¹ Napoli muistne nimetus.

Hauakirja lõpposas tähistatakse kronoloogilises järjestuses Vergiliuse 3 teost: „*Bucōlica*“, „*Geōrgica*“ ja „*Aenēis*“.

Bukoolilistes luuletustes (arvult 10 ekloogi) seadis V. endale eeskujuks Theokritose, kes on bukoolilise luule rajaja ja silmapaistvaim esindaja maailmakirjanduses. Kuid V. muutis bukoolilise luule laadi ja iseloomu. Kui Theokritos tõi oma idüllides esile tõelisi karjaseid, siis esitab V. karjaste maski all isikuid, kes arutlevad valitud keeles mitmesuguste ühiskondlike küsimuste üle; karjaste kohta on nad liiga haritud ja tundlikud. Ekloogides avalduvad Vergiliuse mahe ning peenejooneline iseloom ja hell armastus maalooduse ning maaelu vastu. Karjaselaulude keel, stiil ja värss on viidud enneolematule viimistlusele. Ajaloolane Tacitus teatab, et kui rahvas teatris kuulnud Vergiliuse värssse, olevat kõik püstitõusmisega austanud kohalviibivat autorit nagu Augustust ennast.

Kui väga V. oli maaelusse kiindunud, näitab tema teine teos, poem „*Geōrgica*“, pühendatud Maecenasele, mis koosneb neljast laulust: esimeses kõneldakse põllundusest, teises aian-dusest, kolmandas käsitletakse karjandust ja neljandas mesin-dust. Kuigi enne Vergiliust oli põllundusele pühendatud mõ-nigi teos, on „*Georgica*“ tunduvalt iseseisvam kui „*Bucolica*“. Puht-didaktilist esitust elustavad rohked poetilised kirjeldu-sed, mille elavus ja värskus annavad teosele omapärase veet-levuse. Teos sai teenitud menu osaliseks; teda peetakse pari-maks didaktiliseks luuleteoseks kogu rooma kirjanduses.

Vergiliuse tähtsaimaks teoseks on „*Aenēis*“, rooma rah-vuseepos, mille kangelaseks on troojalane *Aenēas*, Anchi-sese ja Venuse poeg. Selle eeposega tahtis V. roomlastele luua midagi vastavat kreeklaste „*Iliase*“ ja „*Odüsseiale*“. „*Aeneis*“ koosneb 12 laulust. Esimeses kuues jutustatakse Ae-nease eksisõitudest ja seiklustest enne Itaaliasse jõudmist, need laulud meenutavad seega „*Odüsseiat*“; viimased kuus laulu käsitlevad Aenease võitlusi Itaalias, sarnanedes „*Iliasega*“.

Trooja kangelane Aeneas, kes oli põlevast Troojast pääse-nud koos oma isa *Anchises'e*, poja *Ascānius'e* ehk *Iūlus'e* ja rea kaaslastega, eksib juba seitsmendat aastat merd mööda. Jumalanna Juno käsul vallandab tuulte jumal Aeölus tuuled, mis paiskavad Aenease ja tema kaaslased Aaf-

rika randa. Aenease ema Venus kurdab taevas poja saatuse üle, mispeale Jupiter teda lohutab, ennustades Aenease järglastele hiilgavat tulevikku. Venus viib Aenease pilvkatte all Kartaagosse, kus teda kuninganna Dido lahkesti vastu võtab. Kõlaliste auks korraldatud võõruspeal palub Dido Aeneast jutustada oma seiklustest. 2. ja 3. laulus jutustabki Aeneas hirmsast Trooja hävitamisest ja oma senistest eksisõitudest. Dido hakkab Aeneast armastama ja saab tema armukeseks. Kuid see arm ei kesta kaua, sest varsti saabub Aeneasele Jupiteri käsk — kiiresti lahkuda. Salaja lahkub Aeneas Kartaagost; murtud Dido vannub igavest vaenu tüürlaste (s. o. kartaagolaste) ja dardanite (s. o. pärastiste roomlaste) vahel ja tapab enda. Aeneas peatub Sitsiilias (5. laul), korraldab seal võistlusmängud Anchisee matuste puhul ja asutab Egesta linna, kuhu jätab pikast reisust tüdinud naised ja raugad, ise aga laskub Cumae's elava Apollo preestrinna Sibylla saatel allilma, kus kohtub Elüüsiumi väljadel oma isa Anchisee varju; viimane näitab Aeneasele tema järglaste varjukujusid, nende seas ka Augustust. Siin (6. laulus) leiduvad ülevad värsid roomlaste maailma-ajaloolisest kutsumusest:

*Excūdent ālii spīrantia mollius aera,
Crēdo ēquidem, vīvōs dūcent de marmōre vultūs,
Orābunt causās mēlius caelīque meātūs
Describent rādīo et surgentia sīdēra dīcent:
Tu rēgēre impērio pōpūlos, Rōmāne, mēmento!
Hae tibi erunt artēs — pācisque impōnēre mōrem,
Parcēre subiectīs et dēbellāre superbōs.*

(„Aeneis“ VI, 847—853.)

(Teised las suudavad luua vast suurema võluga pronksist
Hingavaid kujusid või ka kutsuvad marmorit ellu,
Paremin' kõnelda kohtus ja kogutud rahva ees väljal,
Edukamini nad jälgigu rändavaid tulesid taevas,
Aimaku riistade abil ka veel seni tõusmata tähti; —
Roomlane, see sinu kutse — pea meeles — valitse rah-
[vaid,
Rahuga õiglus too ja seadused; armu sa heida
Neile, kes alla on and', kuid mässajaid purusta sõjas.)

[Tõlk. J. Tiedemann.]

Tiberi jõe suudmesse jõudnud, leiab Aeneas lahke vastu võtu kuninga Latinus'e poolt. Viimane lubab Aeneasele asumaad ja on koguni nõus oma tütre Lavīnia talle naiseks andma, kuid Juno sisendusel ässitab kuninganna Amāta rutulite kuninga Turnus'e Aenease vastu. Kumbki pool hangib endale liitlasi. Venuse palvel valmistab tulejumal Vulcānus Aeneasele toreda kilbi, millel on kujutatud rooma rahva tulevane saatus (8. laul). Võitlused algavad Aenease äraolekul, kes on läinud etruskide maale abi otsima. Turnus piirab troojalaste laagri sisse. Metsikus võitluses osutab erilist vahvust Aenease poeg Iulus. Etruuriast naasnud Aeneas võidab vaenlased. Kuid Turnusel õnnestub lahinguväljalt põgeneda ja ta jätkab sõda, mis lõpeb viimaks Turnuse ja Aenease kahevõitlusega, kus Aeneas Turnuse surmab.

C. Iulius Caesar ja Iuliuste sugu lugesid ametlikult oma esiisadeks Aeneast ja tema poega Iulust; seega oli Augustus Aenease järglane, nagu ka V. oma eeposes laseb ennustada. Kujutades Aeneast ning tema poega Iulust ja nende võitlusi Rooma linna asutamiseks vajaliku maa-ala pärast, ülistas V. koos õilsate esiisadega ka nende hilisemat järglast Augustust. Kui Aeneas pani Rooma riigile nurgakivi, siis keiser Augustus kroonis uhke ehitise; tema isikus saavutas Iuliuste sugu kuuluse ja võimu kõrgeima astme. On seepärast arusaadav see erakordne huvi, mida Augustus „Aenease“ käsikirja vastu tundis; ta ise hoolitses selle väljaandmise eest, mida pidi korraldama vana luuletaja Varius. Raamat sai otsekohe rooma rahvuslikuks raamatuks, mingiks rooma piiblik. Nagu vagad kristlased otsivad abi ja tuleviku ennustust piiblist, nii pöörusid roomlased „Aeneise“ poole, kui tahtsid teada saada jumalate nõu ja tahtmist oma tuleviku kohta.

Ometi leidis ka arvustajaid ja mahategijaid. Nii kirjutas Pictor „Aeneidomastix'i“ („Aeneiidide piits“), Avītus „Ὀμοίωτες“ („Sarnasused“) ja Perellius „Furta“ („Vargused“), kus loeteldi sarnasused Homerosega ja paljastati plagiaadid. Ja tõesti, ühiseid jooni Homerose eepostega on rohkesti. Juba „Aeneise“ algus „*Arma virumque cano*“ meenutab „Odüsseia“ algust. Nagu Odysseus laskub allilma; et ennustaja Teiresias'elt oma tulevikku teada saada, nii käib ka Aeneas varjude riigis, kus tema isa Anchises ennustab rooma rahva suurst ja hiilgust. „Iliase“ lõpposas on Achillese ja Hektori ka-

hevõitlus, „Aeneis“ lõpeb Aenease ja Turnuse võitlusega. „Iliases“ korraldatakse matusemängud Patroklose auks, „Aeneises“ — Anchisese mälestuseks. Aeneas jutustab oma eksisõitudest Didole, Odysseus — Alkinoosele. Eepose teise poole võitlused tuletavad paljudel juhtudel meelde Homerose kangelasi. Ka üksikuis kirjeldustes, võrdlustes ja piltides võib tähele panna Homerose eeposte järeleaimamist.

Ent teosesse süvenemisel osutub asi hoopis teiseks: „Aeneis“ pole mitte Homerose lahja imitatsioon, vaid kõrgeväertuseline algupärane suurteos.

Sündmustiku, mida Homeros käsitleb 48 raamatus, on V. mahutanud 12 laulu. Äärmise koondamisvõimega valib V. vaid tähtsaimaid, dramaatilisimaid, meeleolurikkaimaid sündmusi ja situatsioone. Kui laenatakse mingi sündmus või olustik, siis on selle eellugu ja motivatsioon kui ka tulemused alati täiesti iseseisvalt loodud. Õieti tegeleb luuletaja mitte niivõrd tegevuse enesega kui selle motiivide ning psühholoogiliste saatenähtustega. Homerosel on tegevus peaeesmärgiks; jagamatu hingega viibib ta igal tegevuse momendil, nagu poleks sellele midagi eelnenud ega peaks midagi temale järgnema. V-l aga tõttab iga stseen teatavale eesmärgile; on tunne, et tegevus areneb nagu draamas. Tema lemmikvõtteid on stseeni avamine järsu tõukega: lugeja huvi tahetakse valutada ühe hoobiga. V. eelistab sirgjoonelisele tegevusele murdjoonelist järsu pöördega. Tegevus näib püüdvat mingi muu eesmärgi poole, kuid ootamatult antakse temale hoopis uus suund. Võtame näit. Trooja langemise. Tegevus suundub nähtavasti linna päästmisele: kreeklased on ära sõitnud, rõõmupidu; kuid äkki toimub pööre, ja kiirelt veereb tegevus vastassuunas. Kui Homerose lauludes valitseb eepiline rahu, siis kohtame Vergiliuse eeposes ägedate stseenide elavat vaheldust, tunnete ja kirgede lõõma ja lõõska; sündmustiku pingsus haarab ka lugejat. Trooja hävitamine on võib-olla kõige efektses dramaatilise luuletuse maailmakirjanduses. Niisiis on V. vastandina eepik Homerosele lüürilise-dramaatilise laadi luulemeister.

V. on osanud tekitada kaasaeglastes huvi ennustuste sissepõimimisega, mis andsid luuletajale võimaluse kujundada „Aeneisest“ rooma rahva ajaloo, kus pole vahele jäetud ühtki tähtsat ajastut. Seda „tagantjärele-ennustuse“ võtet kasutab

V. kahel puhul: 6. laulus teeb Anchises allilmas oma pojale teatavaks Rooma ajaloo tähtsamad sündmused, ja 8. laulu lõpul kirjeldatakse Aenease kilpi, millel olid kujutatud roomlaste ja eriti Augustuse kangelasteod. Sellist võtet me Homeroose eepostes ei leia.

„Aenease“ keel on puhas, selge ja musikaalne. On kasutatud kõik keeles leiduvad vahendid kõrge eepilise stiili loomiseks. Värsitehnika on meisterlik. Töötas ju V. teose kallal 10 aastat (a. 29—19 e. Kr.), dikteerides igal hommikul teatava arvu värsse, mida ta siis tundide kaupa parandas, muutis ja täiendas. Ometi polnud luuletaja ise rahul oma tööga: oma testamendis nõudis ta, et „Aeneis“ kui poolik teos ära põletataks, ja ainult Augustuse vaheleastumine päästis eepose hävitamisest.

Juba Augustuse ajal sai Vergiliuse looming üldise poolehoiu osaliseks. Taidurliku luule eeskujuna loeti ja õpiti tema teoseid koolides, nii et V. omandas rooma kirjanduses varsti selle koha, mida omas Homeros kreeka kirjanduses. V. pole kunagi sattunud unustuse hõlma; tema teoseid on hoolega ära kirjutatud ja põhjalikult kommenteeritud. Kui keskajal vanaklassika kunst ja kirjandus vähehaaval rahvaste teadvusest kadus, oli Vergiliuse nimi ainuke, mida veel tunti. Tema teoseid peeti peaaegu pühakirjaks; V. tehti koguni Messiasse enustajaks, teda kõrvutati vana testamendi prohvetitega. Seejärest valibki Dante oma „Divina commedia's“ („Jumalik komöödia“) Vergiliuse kui inimliku tarkuse ülimald kehastaja oma saatjaks allilma teekonnal. Kirjaniku imetlemine on kestnud kõige uuema ajani.

Q. Horatius Flaccus.

Viis aastat pärast rooma rahvusliku eepose „Aeneis“ loojat — a. 65 e. Kr. — sündis Augustuse ajastiku teine silmapaistvam luuletaja — **Q u i n t u s H o r a t i u s F l a c c u s**. Ta sündis Apulia linnakeses **V e n ũ s i a s** (nüüdne Venosa). Horatiuse isa, vabakslastud ori (*libertinus*), oli tark ja haritud inimene; tal oli Venusia lähedal väike mõis. Siin, lõunamaa kauni looduse keskel, veetis tulevane poet oma lapsepõlve.

Märgates väikese Quintuse suuri vaimuandeid, asus isa maalt **R o o m a** elama, et võimaldada seal pojale paremat haridust.

Siin õppis H. range õpetaja Orbiliuse koolis, kes ohtra vitsa-
nuhtluse abil oma õpilastele Livius Andronicus'e konarlikku
„Odüsseia“ tõlget sisse tuupis. Saanud 20-aastaseks, reisis H.
A t e e n a s s e, kus ta õppis kõnekunsti, filosoofiat ja kreeka
luulet. Kuid ajaloolised sündmused tegid neile õpinguile järsu
lõpu. Pool aastat pärast Caesarit tapmist vandeseltslaste poolt
a. 44 ilmus Ateenasse vandeseltsi juht M. Brutus, kes võeti ko-
haliku elanikkonna ja Ateenas õppiva rooma noorsoo poolt
vastu suure vaimustusega. Koos paljude teistega astus ka H.
vabatahtlikult sõjaväkke ja saatis sõjatribuunina (*tribūnus mī-
lītum*) Brutust tema retkedel Tessaalias, Väike-Aasias ja Make-
doonias. Philippilahiingus (a. 42) said Brutuse ja tema
poolehoidjate väed hävitava kaotuse osaliseks; Brutus lõpetas
oma elu enesetapmise läbi, kuna H. päästis end põgenemisega.
Kasutades Octavianuse ja Antoniuse poolt väljakuulutatud
amnestiat, pöördus H. Itaaliasse tagasi, ehk küll rõhutud mee-
leolus. Vahepeal oli tema isa surnud ja mõisake Apuulias kon-
fiskeeritud, nii et H. vaatab silma majanduslikele raskustele.
Tal õnnestus saada kirjutajakoht (*scriba*) kvestori kantseleis,
millega tema ülalpidamine oli kindlustatud. Samal ajal hak-
kas H. harrastama luulekunsti, kuigi kirjanduslik tegevus
(peale draamakirjanduse) sel ajal mingit materiaalist tulu ei
andnud. Pealegi ei määranud ta oma esimesi kirjanduslikke
katsetusi laiale publikule, vaid retsiteeris neid kitsamas sõp-
rade ringis, kuhu kuulusid ka selle aja nimekamad luuletajad
Varius ja Vergilius. Vergiliuse soovitusel läks Horatiusel
korda saada Maecenase ringi liikmeks; seega oli
tema tulevik kindlustatud. A. 33 sai H. Maecenaselt kingitu-
seks ilusa mõisa Sabiini mägedes, kus luuletaja veetis suurema
osa aastast vaikes üksinduses. H. leidis tinnustust ka Au-
gustuselt, keda ta ülistab kui armulikku võitjat ja rahuvürsti.

Luuletaja viimsete eluaastate kohta on meil vähe andmeid.
Üksteise järele lahkusid elust tema sõbrad Vergilius, Tibullus,
Varius jt., kuna a. 8 suri ka Maecenas, kes oma surmavoodil
olevat palunud Augustust hoolitseda eriti Horatiuse eest. Kaks
kuud hiljem suri ka H., kes maeti Maecenase kõrvale; poiss-
mehena pärandas luuletaja oma varanduse Augustusele.

Horatiuse luuletused koosnevad oodidest (4 raam.),
epoodidest (1 raam.), satiiridest (2 raam.) ja epist-
litest (2 raam.). Esimesteks luuleteosteks olid satiirid ja

jambid ehk epoodid, luuletegevuses keskset kohta omavad oodid kolmes raamatus, kuna elu lõpu poole on kirjutatud poetilised kirjad ehk epistlid ja neljas oodide raamat.

Satiirid 2 raamatus (arvult 18) olid esimesed Horatiuse luuletused; nad tegid luuletaja üleöö kuulsaks. Horatiuse satiir erineb Luciliuse omast niihästi oma kunstipärasema vormi kui ka sisu poolest. Meetriliseks vormiks on heksameeter, mida Luciliuski kõige sagedamini oli tarvitanud. Kuna Lucilius, kes elas Gracchuste poliitilise võitluse ajastul, puudutas oma satiirides sageli ka poliitilisi teemasid, tungides ägedasti kallale riigielu reformide vastastele, on H., kelle elu möödus hoopis teissugustes poliitilistes tingimustes, tahes-tahtmata sunnitud hoiduma poliitiliste tegelaste arvustamisest ja piirduma üldiste kombul - filosoofiliste ja kirjanduslike küsimustega või käsitlema humoristlikus toonis mõnd argielu juhtumust enese või teiste elust. Satiirid on täis teravat inimeste kriitikat ja rikkalikke piasaju igapäevasest elust, kuid moraliseerimine ei muutu igavaks, sest tõsi ja nali on siin leidnud õnneliku vahelduse. Toome paar näidet.

Keisrite-ajastul oli Roomas raha- ja varaahnus arenenud äärmuseni. Varanduste ja rikkuste taotlemisel kasutati igasuguseid vahendeid; nendest oli päranduse-püüdlus üks kõige süütumaid. Seda soodustas suurel määral asjaolu, et sel ajal oli rohkesti vallalisi või lasteta ihnureid, ja sääraсте rikaste meeste poolehoidu ning usaldust katsuti igati võita, muidugi päranduse lootuses. Selliste päranduse-ahnitsejate vastu on sihitud teise raamatu 5. satiir, milles pime ennustaja Teiresias irooniliselt õpetab, kuidas saada rikka mehe päranduse osaliseks. Tuleb tema vastu olla äärmiselt tähelepanelik. Kui tõuseb tuul, nõua tungival, et ta korralikult kataks oma väärtuslikku pead. Rahvahulgas raja temale küünarnukkidega teed. Kui ta lobiseb, püüa kinni iga tema sõna. Ära ole kitsi kiituste ning ülistustega; lakka alles siis, kui ta tõstab käed taeva poole ja hüüab: „Aitab juba!“ Ja kui ta viimaks surres on sulle testamendis määranud veerandi oma varandusest, siis vala vähemalt mõni pisar ja võta osa tema matustest.

Teise raamatu 8. satiiris kirjeldatakse humoristlikult ebaõnnestunud pidusöömingut, mille rikas tõusik Nasidienus on

korraldanud Maecenase auks. Alguses serveeritakse seapraadi salati, rediste ja veinikastmega. Lauale seatakse klaasid, ja jutukas peremees ülistab oma veinisorte. Siis kantakse lauale kala; seejuures esitab peremees üksikasjalise aruande, kui kaua tuleb kala keeta ja missuguste vürtsidega, jne. jne. Peo-peremehe sõnavalingul ning hooplemistel pole lõppu. Äkki kukub peovõõraste pihta suur baldahhiin, ja tolmupilv läbib tuba; see on muidugi kontvõõraste vemp, kes prassivad toa nurgas. Maecenas ja poeet Varius naeratavad omaette, ja kui parajasti lauale tuuakse järjekordset rooga, nad kaovad tähelepandamatult: peremehe hooplemised on väljakannatamatud, lõpmatu jutt söömisest ning kokakunstist võib parimadki road vastikuks teha.

Suurepäraselt on kirjeldatud reisu Brundisiumi ühes kõigi selle sündmustega (I raam. 5. satiir).

Epoodid ehk **jambid** on kreeka luuletaja Archilochos'e (VII saj. e. Kr.) eeskujul kirjutatud 17 luuletust jambiliste paarisvärsside vormis — üks värss pikem, teine (*versus epodus*) lühem. Need on enamasti poleemilise sisuga, sihitud üksikute isikute pihta. Oma üldisema iseloomuga ja lüürilise tooniga lähenevad mõned epoodid oodidele.

Täies meheas asus H. ülesande juurde — istutada rooma luuleväljale kreeka lüürika sisulist ja vormilist mitmekesisust. Seda ülesannet teostab ta oma **oodides** (*carmīna*), milledes ta on endale eeskujuks võtnud kuulsad kreeka luuletajad Alkaios'e, Sappho, Anakreon'i jt. Need laulud ei ole määratud laiale publikule, lihtrahvale (*vulgus*), vaid kitsamale haritlaste ringkonnale, kes on suutelised arusaama luuletuste sisust ja kunstipärasest vormist. Oodid pole mitte kõik ühtlase kunstiväärtusega: alguses on rohkem tege- mist kreeka luule järeleaimamisega, kuid varsti muutub luule iseseisvamaks, peegeldades autori enese mõtteid, tundeid ja elamusi. Laulude sisuks on sõprus, armastus, usutunne, manitsusi sõpradele epikuurilise elutarkuse vaimus, ülistusi veinile, elurõõmule ja looduseilule, andumus kõikvõimsale imperaatorile, võitjale ning Rooma päästjale. Eriti silmapaistvad on kolmanda raamatu 6 esimest oodi, nn. oodid roomlastele, mis kõlavad pidulikult ja haaravad südant; neis kutsub laulik rooma noorsugu kõlbelsele uuestisünnile.

Horatiuse laulude loomisest võtavad ühtlaselt osa nii mõistus kui ka tunded; nad mõjuvad meeltesse, kuid sunnivad sageli ka mediteerima. Mõned luuletused on koguni rohkem läbi mõeldud kui läbi tuntud. Sõnad ei voola niivõrd südamest kui külmast kaaluvast mõistusest, neil puudub soojus ning tundeelu sügavus; nad on kained, ilma sisemise tuleteta ja sageli paetelised. Ometi võluvad meid igas laulus mõtteselgus, keeleline ilu ja rütmiline jõud. Horatiuse kui lüüriku peatähtsus seisneb just tema laulude kunstipärases vormis. Oma 104 oodis tarvitab ta 13 erinevat värsisüsteemi ühesuguse meisterlikkusega. H. on toonud rooma lüürikasse seda ilu, elegantsi ja graatsiat, mis on omane kreeka luule geniaalseile esindajaile. Tema oode on hilisematel aegadel alati loetud ja imeteldud; neid on järele aimatud juba antiikajal, kuid ka uuemal ajal (näit. saksa kirjanik Klopstock).

Alljärgnevalt esitame Horatiuse parima armastuslaulu „*Donec grātus eram tibi*“. See on luuletaja armuüht Lydiaga, mis tuletab meelde serenaadi armsama vastustega. Haruldast südamlikult, lihtsalt ja meisterlikult esitatakse 3 stroofi-paaris kahe armastava südame endine õnn, praegune lahusus ja igatsetud lepitus. Tuletatakse meelde hiljutisi eksimusi, andestatakse vastastikku ja otsustatakse ühes elada ning surra.

Donec grātus eram tibi ...

Senikaua kui olin ma
meeldiv sulle ning ei veel teise põiminud
käed ümber su armsamalt,
olin õnnelikum pärslaste kuningast.

Seni kui sa ei armunud
teise ega ma veel taandunud Chloë eest,
oli Lydia nimi aus,
õndsam olin ma kui roomlanna Ilia.

Chloë, traaklanna, veetleb mind
nüüd, kes võlunud mind viiside hurmaga;
ta eest surra ei kardaks ma,
armsaim saatusest kui seeläbi päästetaks.

Armutule mul sütitand
noormees Calais, kes pärit on Thuriist;

ta eest kaks korda sureks ma,
armsaim saatusest kui seeläbi päästetaks.

Aga kui arm me endine
taas meid lahutatuid püsivalt ühendaks?
Kui ma Chloëst, kuldkiharast,
loobuks, avaneks uks hüljatud Lydial'?

Kuigi too tähest ilusam,
korgist kergem sa küll, Hadria tormistest
vihas metsikum voogudest, —
sind ma armastan, koos surengi meeeldi.

[Tõlk. R. Kleis.]

Kolm esimest oodide raamatut avaldas H. a. 23 e. Kr., neljas raamat ilmus aga alles a. 13. Pikk vaheaeg on seletatav sellega, et kolme raamatuga kavatseski H. selle luuleliigi lõpetada; neljanda raamatu on ta juurde kirjutanud vaid Augustuse tungival soovil. Vahepeal oli H. välja andnud **epistlid** ehk **kirjad**, mis on adresseeritud üksikuile isikuile. Mõned neist ongi sisult harilikud kirjad, enamik aga käsitleb laiemat üldsust huvitavaid probleeme, peamiselt kõlbelis-filosoofilisi ja kirjanduslikke küsimusi. Nagu satiiridki on nad kirjutatud heksameetri vormis ja avaldatud kahes raamatus. Nad erinevad aga satiiridest kunstipärasema vormi, rahulikuma tooni ja suurema mõtterikkuse ning vaateküpse poolest.

Kõige tähelepanuväärsem on teise raamatu viimne (3.) kiri „*De arte poetica*“ („Luulekunstist“). Korduvalt rõhutatakse siin, et luuletajale ei piisa talendist, ta peab omama ka ulatuslikke teadmisi ja suurt hoolsust oma teoste lakkamatul viimistlemisel. Noored luuletajad lehitsegu kreeka poetide surematuid teoseid: neis nad võivad leida kirjanikule vajalikku idealismi, kuna roomlastele omane materialism pole soodus luulele.

Vergiliuse kõrval on Horatius kõige loetavam rooma luuletaja, kes on jätnud maailmakirjandusse sügavad jäljed eriti oodide ja satiiride ületamatu meistrina. Ükski rooma luuletaja ei seisa nüüdisajale nii lähedal kui H.; tema õilis inimlikkus ning elulähedus võidavad talle järjest uusi sõpru.

P. Ovidius Naso.

Pūblius **Ovidius** Nāso (a. 43 e. Kr. — 17 p. Kr.) — Vergiliuse ja Horatiuse järel rooma tähtsam luuletaja — sündis väikeses Sulmo linnas (Kesk-Itaalias, Roomast ida pool). Tema isa kuulus väga lugupeetud vanasse ratsanike (*ordo equitum*) perekonda. Alghariduse sai tulevane luuletaja Sulmos. Seejärel õppis ta Roomas retoorikat ja õigusteadust. Juba sel ajal tärkas temas eriline huvi luule vastu; ta katsus ka ise luuletada, kuigi isa ei näinud selles mingit tulu ja sundis poega rohkem tähelepanu pöörama retoorikale, pidades riigiteenistust ainsaks vääriliseks elukutseks haritud roomlastele. Kuid noor O. ei võinud loobuda luuletamisest; tema enese ütluse järgi veerenud tal sõnad nagu iseenesest värssidesse. Retoorika-kursuse lõpetanud, tegi noor poeet oma hariduse täiendamiseks reisu Ateenasse, Väike-Aasia linnadesse ja Sitsiiliasse, kus ta tutvus kuulsate kreeka teadusmeeste juhatusel kreeka keelega, filosoofiaga, iseäranis aga luulega. Pärast välismaareisu astus O. isa soovil riigiteenistusse, teenides kohtuametnikuna, kuid varsti loobus sellest ning pühendus täiesti poeesiale. O. käis läbi mitmete selleaegsete kuulsate luuletajatega (Propertius, Horatius jt.) ja liikus Rooma kõrgemas seltskonnas, saavutades oma geniaalsete vaimuannete ja elumeheliku galantsusega üldise lugupidamise. Sellesse ajajärku kuuluvadki tema tähtsamad teosed. Luuletaja perekonnaelu kohta on teada, et ta on kolm korda abiellunud, esimest korda üsna noorelt, peaaegu poisikesena. Kaks esimest abielu olid õige lühiaegsed ega toonud talle õnne, alles kolmas abielu ühe noore lesega oli püsivam ja õnnelik.

Kui O. oli juba oma kuulsuse tipule jõudnud, tabas teda raske saatuselööök: ta langes a. 8 p. Kr. keiser Augustuse viha alla ning oli sunnitud minema pagendusse kaugele võõrsile, Musta mere läänerrannikul (praeguses Rumeenias) asetsevasse Tõmi linnakesse. Selle karmi karistuse põhjus on meile teadmata, sest et O. oma teostes sellest pikemalt ei räägi; tõenäoliselt polnud siin tegemist mingi kuritööga, vaid juhusliku eksituse või arusaamatusega. Võib-olla mõjus raskendava asjaoluna kaasa ka Ovidiuse noorea ebamoraalne armastusluule; vähemalt käskis Augustus kõik luuletaja teosed ära põletada. O. pidi jalamaid lahkuma Roomast ja võtma ette vastu

talve hädaohtliku merereisu võõrsile. Tomi karm loodus ja taimedeta maastik mõjusid luuletajasse masendavalt. Ka olid linna päriselanikud tsiviliseerimata ja lähikäimine nendega oli vähemalt alguses võimatu keele mitteoskamise tõttu. Seal võõra rahva seas, kaugel pealinnast, sõpradest ja üldse haritud maailmast, elas O. 9 aastat, kannatades üksindust ja igavust ja oodates asjata Rooma tagasisõidu luba. Isegi Augustuse surm (a. 14 p. Kr.) ei toonud kergendust poeedi saatusele. Maapaos surigi O. a. 17 p. Kr. Ta põrmugi ei lubatud kodumaa mulda matta.

Ovidiuse kirjanduslik tegevus jaguneb 3 perioodi: erootilise sisuga noorusluuletused, mütoloogilised meheea teosed ja võõrsil kirjutatud kaebelaulud.

Luuletaja esikteoseks oli armastuslaulude kogu „*Amōrēs*“ (3 raam.), pühendatud armsamale Corinna'le. Sellele järgnes „*Hērōīdēs*“, kreeka müütiliste naiste kirjad oma kaugel viibivaile meestele või armsamaile (näit. Ariadne Theseus'ele, Medēa Iason'ile). Selle perioodi tähtsaim teos on aga „*Ars amatōria*“ ehk „*Ars amandi*“ („Armastamise õpetus“), 3 raamatus. Kahes esimeses raamatus antakse õpetust meestele, kuidas võita ja säilitada naiste armastust; naiste palvel kirjutab O. veel kolmanda raamatu õpetuseks naistele, kuidas kohelda mehi ja võita nende poolehoidu. Teos on kirjutatud vaimukalt ja ilmutab suurt inimeste hingeelu tundmist, kuid on täis kergemeelset lõbujana, paiguti koguni ebamoraalne ja rõve.

Küpses meheas kirjutab O. oma parimad teosed: mütoloogilise sisuga „*Metamorphōsēs*“ („Moondused“), 15 raamatus, ja „*Fāsti*“ („Kalender“), 6 raamatus. Mütoloogiline eepos „*Metamorphoses*“ on Ovidiuse suurim ning tähtsaim teos. Ta on kirjutatud heksameetri-vormis ja sisaldab umbes 12 000 värssi. Siin käsitletakse kreeka ja osalt ka rooma müütilisi lugusid, mis lõpevad moondusega; need müüdid on O. kokku liitnud üheks pidevaks lauluks (*perpētuum carmen*). Teos algab maailma loomisega kaosest, edasi jutustatakse 4 ajajärgust (kuldne, hõbedane, vaskne ja raudne), veeuputusest ja uue inimsoo tekkimisest katastroofist pääsenud Deucalion'i ja Pyrrha läbi; järgneb rida müüte, milles inimesed muutuvad loomadeks, taimedeks või kivideks, kusjuures moonduse põhjuseks on jumalate armastus surelike vastu, inimeste

kõrkus ja jumalate põlgus vm.; eepos lõpeb Caesari apoteoosiga. „Metamorphoses“ on parimaks allikaks kreeka-rooma mütoloogia tundmaõppimisel; käsitluse elavuse ja pildirik-kuse, sisu huvitavuse, eepilise laiuse, viimisteldud värsiehituse ja kõlava keele pooldest on ta eeskuju pakkunud mitte ainult antiikaja, vaid ka hilisemate aegade (näit. renessansi) luuletajaile.

„*Fasti*“ on poeetiline pidu- ja pühapäevade kalender, milles seletatakse ning põhjendatakse mingi müüdi abil pühade tekkimist ja nende pühitsemisega seotud kombeid. Igale kuule on määratud üks raamat, nii et teos oli kavatsatud 12-raamatuliseks; kahjuks aga takistas ootamatu pagendus teose lõpuleviimist, sest maapaos puudusid luuletajal töö jätkamiseks tarvili- sed mütoloogilised allikad, vahest ka vastav meeolu. Esimese kuue kuu (jaanuar — juuni) pühade käsitlus on põhjalik, osutu- des tähtsaks allikaks rooma usuliste kommete tundmaõppimisel.

Tomis kirjutas O. elegiatekogud „*Tristia*“ („Kurvad laulud“), 5 raam., ja „*Epistulae ex Pontō*“ („Kirjad Musta mere äärest“), 4 raam. Need laulud on küllastatud ki- bedaist kaebustest luuletaja saatuse üle ja pisararohkeist igat- susavaldustest Rooma ja sõprade järele. „*Tristia*“ teine raa- mat on määratud Augustusele enesele; autor lootis nende lau- ludega äratada Roomas kaastundmust ja saavutada tagasisõidu loa — kuid asjata. Luuletaja lõpmatud kaebused ja kordu- vad hädaldused mõjuvad teataval määral väsitavalt.

O. on rooma andekamaid luuletajaid. Juba antiikajal ime- teldi tema rikkalikku fantaasiat ja virtuooslikku tehnikat. Poeetilises kirjelduses ja jutustuses on ta ületamatu meister; ka pole ükski roomlane loonud kõlavamaid ja vormitäiusliku- maid heksameetreid. Kahjuks laskuvad ta laulud paiguti fri- voolsusse ja neil puudub sageli sügavam ja tõsisem sisu (ise- äranis esimese perioodi luulel); neid puudusi tasandavad aga geniaalne vaimukus ja täiuslik vorm, mis avaldub värsside võrratus voolavuses ja elegantsuses.

* * *

*Dōnec ēris fēlix, multōs nūmērābis āmīcōs;
Tempōra si fuērint nūbīla, sōlus ēris.* (*Tristia* I, 9.)

(Seni kui saadab sind õnn, on palju sul ustavaid sõpru;
kui tuleb pilvine tund, üksi nad jätavad sind.)

[Tõlk. A. Kimmel.]

Tibullus ja Propertius.

Rooma tähtsaimad eelegikud on Tibullus ja Propertius, kes distihhoni-vormis luuletasid oma armastus- ja kaebelaule.

Albius **Tibullus** sündis Laatsiumis jõuka maaomaniku pojana. Kuuludes ratsanikuseisusse pidi ta kümme aastat sõjaväes teenima; nii sattus ta M. Valerius Messalla sõjalaeri. Maecenase ringi luuletajaist seisis talle eriti lähedal Horatius.

Oma eeleegiais ülistab Tibullus idüllilist maaelu ja igatseb taga kuldset ajastut, kus elati rahus ega tuntud sõdu ja relvi. Peamiseks teemaks on aga armastus *Delia* (I raam.) ja *Nemesis'e* (II raam.) vastu. *Delia* nime all ülistab Tibullus vabakslastud orjatar *Plania't*, kelle armastusele on pühendatud I raamatu kõige kaunimad eeleegiad. Need *Delia*-laulud ongi luuletaja nime kuulsaks teinud. Eleegiate vorm on laitmatu; fraseoloogia ja meetrika on viimisteldud. *Nemesis*-lauludel pole kaugeltki seda veetlevust, mis on omane *Delia*-lauludele.

Sextus Propertius sündis umb. a. 50 e. Kr. Umbrias maaomaniku pojana, kaotas maajagamisel veteraanidele suure osa oma varandusest, elas muretut poissmehe-elu Roomas. Sügav armastus vaimuka kaunitari *Hostia* vastu tegi Propertiusest luuletaja; eeleegiais ülistatakse teda *Cynthia* nime all. A. 29 või 28 avaldas Propertius „*Cynthia*“ pealkirja all oma esimese armastuseleegiate raamatu, mis tegi tema hoobilt kuulsaks meheks ja võimaldas talle pääsu Maecenase ringi. Järgnevail aastail ilmus veel kaks armastuslaulude kogu; nendegi sisuks on armastus, kuid ka armukadedus *Cynthia* vastu. Propertiuse eeleegiad keevad sügavaist tundeist, alates üleva armastusõnnega ja lõpetades äärmise meeleheitega.

Eleegiate neljandas raamatus seab luuletaja endale ülesandeks laulda Rooma pühadest kohtadest, tema müütidest, pidudest ning mängudest; see raamat ilmus poeedi elu lõppaastail ja on oma mütoloogilise ja ajaloolise ainekuga täiesti omapärane ning uudne (Ovidiuse mütoloogilised teosed polnud veel ilmunud). Pidustuste ja kommete päritolu käsitlusel toob autor rohkesti paralleele kreeka mütoloogiast, nagu ta ka oma armastuslauludesse põimib mütoloogilist ainekku; nüüdisaegsele lugejale pole just kerge orienteeruda selles antikvaarilises materjalis ja see häirib suurel määral

luuletuste nautimist. Ühelgi teisel kuldse ajajärgu luuletajal ei leia meie nii palju mütoloogilisi vihjeid kui Propertiuse¹. Väsitavalt mõjuvad lugejasse ka ülirohked kõnefiguurid ja retoorilised võtted. Neile lisanduvad veel sõnastuse äärmine tihedus ja lauseehituse vabadus, mis raskendavad luuletuste mõistmist.

Kaasaeglased on Propertiust palju lugenud, isegi Pompeii majaseintel võib leida tema värsse. Uuemal ajal on Propertius mõjustanud Goethe't „Rooma eelegiate“ loomisel.

T. Livius.

Augustuse ajal ilmus ka esimene rooma suurteos ajaloo alal: T. Livius'e „*Ab urbe conditā*.“

Titus Livius (a. 59 e. Kr. — 17 p. Kr.), sündinud kommene puhtuse poolest tuntud Padua linnas, oli saanud hea hariduse, kuid poliitilisest elust mitte osa võtnud. Ta elas hiljem kuni surmani Roomas, kus kirjutaski retooriliste tööde kõrval oma historiograafilise hiigelteose. Nagu Vergilius ja Horatius oli ka Livius sõprusvahekorras Augustusega, kes suhtus temasse sügava lugupidamisega, kuigi Livius oli vabariiklane.

Ajaloo kirjutamisele asus Livius õitsevais aastais ja pühendas sellele kogu elu, töötades selle kallal umbes 40 aastat.

„*Ab urbe conditā*“ (Rooma linna asutamisest alates“) haarab Rooma ajalugu troojalaste tulekust Itaaliasse kuni Augustuse võõraspoja Drususe surmani a. 9 e. Kr. ja koosneb 142 raamatust, mis on hiljem jaotatud 10 raamatu kaupa dekaadidesse. Säilinud on 3½ dekaadi, s. o. 35 raamatut, ja nimelt I dekaad (raam. 1—10), III, IV ja pool V dekaadi (raam. 21—45). I dekaad käsitleb Rooma vanemat ajalugu kuni a. 293 e. Kr., raam. 21—45 käsitlevad ajavahemikku teise Puunia sõja algusest (a. 218) kuni a. 167 e. Kr. Veel on alal hoidunud kõigi raamatute, peale kahe, lühike kokkuvõte, nn. „*Periöchae*“.

„*Ab urbe condita*“ on kõigepealt kunstiteos. Ajalookirjutajalt nõuti sel ajal mitte niivõrd teaduslikku uurimist kui kunstipärasust. Livius'e kirjutatud Rooma ajalugu oli kerge ja mõnus lugeda. Esituse kunstipärasus avaldub esmajoones kõnedes, mida ta sündmuste käigu elustamiseks paneb rohkel arvul tegelaste suhu ja milles autor eriti hiilgab nii kõrge mõttelennuga kui ka sõnakunstiga. On ju kõnede sõnastus ja enamasti ka mõtestik Livius'e enese fantaasia saadus;

säärane võte on omane kogu antiiksele historiograafiale. Sügava huviga jälgib autor kõiki sündmusi, mis Rooma ligi kaheksa sajandi keskel üle elanud, ja et ta keelt meisterlikult valitseb ja igale nähtusele ja tunnetusele õige sõnastuse leiab, siis oskab ta seda huvi äratada ka lugejas. Stiil on ühetasane ja rahulik, ikka kõnealuste sündmuste kohane, toon täis auväärust. Keel läheneb juba hõbedase ajajärgu latiniteedi pinnale; see avaldub eeskätt veidi retoorilises sõnastuses ja luuliste ja proosaliste vormide segipaiskamises.

Teose põhi-ideeks on roomlaste kangelasmeel ning sangarlikkus võitluses väliste ja sisemiste vaenlaste vastu, kusjuures ajaloo kandejõududena kujutatakse esijoones üksikisikuid.

Liviuse kangelasteks on vabariigi suurmehed, vabariigi lõppajastus on tema sümpaatiad Pompeiuse pool. Nagu Vergilius ja Horatius oma värsiloomingus, nii tahtis Livius ajaloo-pegelis juhtida tähelepanu neile voorustele, mis Rooma riigi kuulsaks tegid. Ta näitab, et ainult kõlbelised jõud, rahva puhtad kombed ja juhtide ennastsalgav kangelaslikkus olid viinud rooma rahva suurusele ning hiilgusele, kuna kommete lõdvenemisega jõuti järk-järgult hirmsate vapustusteni. Kõige selle juures on Liviuse siiraks eesmärgiks pakkuda ainult tõtt, ta on vaba igasugusest teadlikust ajaloo võltsimisest. Kuid ta ei ole uuriija, ta ei taotle uusi resultaate, iseseisvaid vaatekohti, vaid on täiesti sõltuv oma eelkäijaist. Kahjuks ei oma ta aga küllaldasi teadmisi maateaduses ning topograafias, riigiõiguses ja sõjaasjanduses, ta ei suuda seepärast kriitiliselt suhtuda oma allikasse; viimaseid on raske kindlaks teha, sest kasutatud teostest pole peaaegu midagi alal hoidunud. Livius ei uuri dokumentaalseid andmeid, ei tungi algallikateni, kuigi nad olid talle suurelt osalt kättesaadavad; ta piirdub selle materjaliga, mis leidis eelkäijate teostes. Nii kujuneb tema ajaloo väärtus kasutatud autorite väärtuse järgi, ja nende seas on esikohal kreeklane Polybios. Kriitilise vaimu puudus avaldub mitte ainult allikate hindamises, vaid üldse suhtumises ajaloolistesse sündmustesse. Allikate puudulikkuse ja ebakriitilisuse tõttu on Liviuse esitus kujunenud küll ebaühtlaseks, kuid jutustus on siiski sile ja ladus, sündmustik põhjuslikult seotud. Moodsa historiograafia seisukohalt võib Liviuse tööle omistada mitmesuguseid nõrkusi, kuid oma aja kohta oli see ometi suurteos; kahtlemata ületas Livius sellega kõik oma eelkäijad.

Hõbedane ajajärk:

järelõitseng ja klassitsism (a. 14—117 p. Kr.).

Augustuse surmale järgnevat aastail algab rooma kirjanduse järkjärguline langus, eriti luule alal; suurteoseid ilmub ladina keeles veel ainult proosa alal. Kirjutatakse küll rohkem kui kunagi varem ja sellest kirjandusest on säilinud suurem hulk lehekülgi kui eelmistest ajajärgudest; kuid see on epigoonluse aeg. Kahjuks loobutakse ikka enam kreeka kultuuri viljastavast mõjust, ka poliitilise režiimi surve halvab loomingu vaba arenemist. Kirjandus tõmbub auditoriumi vaikusse, kus ta võib segamatult, kuid eluvõõralt õitseda. Nii muutuvad tema ülesanded väiklasteks ja kahanevad aegamööda produktiivsus ja omapärasus. Seda langust ei suuda ära hoida ei suur arv kirjanikke, kelle hulgas leidub geniaalseid mehi, ega keisrite toetus, kelledest mõned tegelesid ise kirjanduse alal. Maad võtab retooriline värving. Kitsendatud oma arenemisvabaduses, kaotab kirjandus avaldusloomulikkuse, püüab asendada tõsise sisu puudust puhtväliliste efektidega, kõnekäändude elegantseusega, võltspaatoosiga, vaimukate sententside säreavusega. Vorm tikub sisust üle kasvama. Proosas domineerivad eetilised esseed, ajalugu, luulekunstis eepos, epigramm, satiir. Tähistatav on eriti suur arv hispaanlasi kirjanike hulgas.

Tõsi küll, veel Claudiuse ja Nero ajal on märgata edasiarenemise tahet ja võimet: see on lühike järelõitseng. Kuid ajajärgu teine osa seisab täiesti klassitsismi ning algava arhaismi tähe all. Iga kirjaoskaja tundis end kutsutud olevat värsse sepitsema, käies mugavasti Augustuse ajastiku luulekunsti radades.

L. Annaeus Seneca.

Hõbedase ajajärgu väljapaistvaimaks filosoofiks on Lūcius Annaeus Sēnēca. Ta sündis umb. a. 4 e. Kr. Cordubas (Hispaanias), sai oma hariduse Roomas, kus ta pärast oli kvestoriks, sattus aga keiser Claudiuse naise Messalina viha alla ja pidi veetma 8 aastat maapaos tühjal Korsika saarel. Alles pärast Messalina kukutamist (a. 48) kutsuti S. Claudiuse teise naise Agrippina pealekäimisel Korsikalt tagasi ja määrati troonipärija Nero kasvatajaks. Nero valitsuse esimesil aastail oli S. tema tähtsaim nõuandja; need olid kaua aja kohta jälle õnnelikud ajad Rooma riigis. Nero tegi S. Itaalia jõukaimaks maaomanikuks, kuid oma ääretu rikkuse juures jäi S. mõõdukaks ja oma põhimõttele truuks. A. 62, kui Neros hakkasid üha enam avalduma hirmuvalitseja tunnused, tõmbus S. tagasi eraellu. See ei päästnud teda siiski enneaegsest surmast a. 65 p. Kr.: valesüüdistuse tõttu Piso vandenõust osavõtus oli ta sunnitud enesetapmise teel elust lahkuma.

S. kirjanduslik tegevus haarab mitmekesiseid nii proosa kui ka luule alasid. Tema kuulsus põhineb filosoofilistel teostel ja tragöödiail; loomingu raskuspunkt langeb kahtlemata moraalfilosoofiale, milles ta pooldab nooremat stoa suunda. Tema stoiline moraal on niivõrd lähedal kristlikule moraalile, et hiljem tekkis koguni legend, nagu kuulunuks S. salaja kristlaste hulka. S. filosoofilistest teostest on tähelepandavaim „*Diälögi*“ (12 raam.) — dialoogid mitmesugustel moraalfilosoofilistel temadel: vihast, elu lühidusest, hingelisest rahust, püsivusest, heategudest, õndsast elust, lohutusest jne. „*Epistulae morales*“ — moraalfilosoofilised kirjad 20 raamatus — avaldavad selgeimini tema eluvaadet.

S. tragöödiad käsitlevad tuntud motiive kreeka repertuaarist. Need 9 tragöödiat on ainukesed täiesti säilinud rooma tragöödiad. Kreeka ainestiku ümbertöötamisel on S. palju iseseisvam kui tema eelkäijad, ta sõandab koguni tunduvalt muuta draamade faabulat. Kuid need tragöödiad pole määratud lava jaoks, vaid lugemiseks ja retsiteerimiseks. Neis leidub vähem tegevust kui ülipeeni stiliseeritud kõnesid, mis on liiga pikad, pateetilised, täis antiteese ja aforisme. Tragöödiate vormiline külg on aga eeskujulik, värssid voolavad kergesti, meetrika on viimisteldud.

Täiesti erinev S. muudest teostest on tema kibe satiir „*Dīvi Claudi Apocolocytosis*“ („Jumaliku Claudiuse moondumine kõrvitsaks“), täis viha ja teravmeelsust, kirjutatud hiljuti mürgitatud keisri armutuks pilkamiseks, kellele ju S. võlgnes tänu oma 8-aastase maapao eest. On äärmiselt kütkestav lugeda, mis toimus taevas keiser Claudiuse surmapäeval. Keiser jõuab longates (tal oli üks jalg lühem) taevasse, et jumalaks saada nagu tema eelkäijadki. Jumalate koosoleku poolt hääلteenamusega välja tõrjutud, saabub ta Mercuriuse juhtimisel allilma, olles teel sinna Roomas näinud rahva juubeldusi oma matustel.

S. on suur stiilimeister. Ilma retoorikasse sattumata oskab ta valida tabavaid väljendeid, vaimukat, ilmekat ning elegantset sõnastust. Ta armastab lühikesi lauseid, pimestavaid antiitese ja teravmeelseid sententse ning aforisme. See on tüübiline hõbedase latiniteedi stiil, täielik vastand Cicero stiilile.

*

*

*

Nēmīnem pecūnia dīvitem fēcit. (Epist. 119, 9).

(Kedagi pole raha teinud rikkaks.)

Nēmo est cāsū bōnus, discenda est virtus. (Epist. 123, 15).

(Keegi pole hea juhuslikult, voorust tuleb õppida.)

Vivēre est mīlītāre. (Epist. 96). (Elu on võitlus.)

C. Petronius Arbiter.

Gāius **Petrōnius** Arbiter, Nero õukonna tseremooniameister, on kirjutanud hiigelsuure satiirilise romaani „*Satīrīcon*“, millest on säilinud vaid 15. ja 16. raamatu katkendeid. See oli suur olustikuline romaan roomlaste kommete lõtvusest ja liiderlikkusest. Kõigest sellest, mis antiikajal on kirjutatud vahetult inimeste ja nende elu-olu üle, on need leheküljed kõige teravmeelsemad ja kõige sisukamad. Nagu Odysseus oli kannatanud Poseidoni vihaalusena, nii kiussab selle romaani kangelasi sigivusejumal Priäpus. Tegevuse paikadeks on alalhoidunud katkendeis Massilia ja Kroton, sündmustiku ajaks Nero valitsemisaeg. Eriline väärispala on

„Trimalchio pidusööming“ („*Cēna Trimalchiōnis*“), millest peategelane Encolpius ühes oma kaaslastega osa võtab. Pidusöömingu peremees tõusik Trimalchio jutustab oma külalistele üksikasjaliselt, kuidas ta on saavutanud oma rikkused. Trimalchio kiitlemistel „pole otsa ega äärt“: tema mõisades sünnib iga päev 70 last, tal on mesipuud Ateena mesilastega ja seeneseemneid tellib ta Indiast. Jutustatakse lugusid kodukäijatest ja libahuntidest, ja külalistel tõusevad ihukarvad püsti. Kogu romaanis kujutatud seltskond on kahtlase moraalse väärtusega ja ebaterve mentaliteediga. Täispuhutud ja õõnes upsakus saavad terava pilke osaliseks. Tõusikliku vabakslastu, seiklushimuliste noormeeste, samuti pidusöömingust osavõtjate kõrvaltegelaste kujud annavad tunnistust autori oivalisest karakteriseerimisoskusest. Kõnelejate stiil ning keel on isikupärane, enamalt jaolt labane ja lihtrahvalik, mistõttu Petroniuse romaan on tähtsaks allikaks vulgäära kirjanduse uurimisel, millest on võrsunud romaani keeled. Huvipakkuvad on ka paljud rahvapärased kõnekäänud, nagu „Käsi peseb kätt“ või „Kala tahab ujuda“ (veinivalamisel).

M. Fabius Quintilianus.

Retoorika ehk kõnekunsti-teooria alal on hõbedase aja järgu silmapaistvaimaks esindajaks Mārcus Fābius Quintiliānus, kes oli nagu Seneca Hispaania päritoluga. Kauemat aega õpetas ta Roomas retoorikat, omandades suure kuulsuse ja üldise lugupidamise. Vastandina retoorika tavalisele mõttelagedale sõnadetegemisele sai Quintilianus teataval määral hea kirjandusliku maitse taastajaks. Ta ei järgi kaasaja maitset, vaid seab kõnemehele Cicero eeskujuks.

Quintilianuse teostest on alal hoidunud „*Institūtio oratōria*“ („Kõnemehe kasvatus“), 12 raamatus, mis on tema pikaajalise praktika ja uurimuste tulemuste kokkuvõte, olles kapitaalseks teoseks nii retoorika kui ka pedagoogika alal. Teoreetilistes küsimustes on ta kasutanud nii rooma kui ka kreeka allikaid. Seoses tulevase kõnemehe lektüüriga esitatakse ülevaade kreeka ja rooma kirjandusest. Sellele toetub stiiliõpetus, millest paremat pole olemas ka nüüdisaja kirjanduses. Kõik juhised põhinevad elamusel ja katsel ja neid il-

lustreeritakse tabavate näidetega. Kuid asjata püüdis Quintilianus päästa langevat kõnekunsti, nõudes tagasipöördumist Cicero perioodilise stiili juurde ja tõendades, et mitmekülgne terviklik mõtlus loomulikult väljendub hästi ülesehitatud lausestikus, — hüppeline ja killustunud ajavaim läks oma teed. Quintilianuse enese keel ja stiil olid sellised, et humanistide hulgas tekkis tüli, kumba tuleb lugeda suuremaks meistriks, teda või Cicerot.

*
*   *

Mendācem mēmōrem esse oportet. („*Institutio oratoria.*“)
(Valetaja vajab head mälu.)

P. Papinius Statius.

Pūblius Papīnius Statius (umb. a. 40—96 p. Kr.) sündis Napolis jõuka reetori pojana. Ta elas enamasti Roomas, olles läbikäimises paljude suursuguste ning lugupeetud perekondadega.

Statius eepos „*Thēbāis*“ (17 raam.) käsitleb Teebai kuninga Oidipuse sugukonna lugusid, nimelt seitsme kangelase sõjakäiku Teebai vastu ja sellele järgnevaid sündmusi. Eepose allikaiks on olnud kreeka eepikud ja traagikud, eeskujuks Vergilius. Jutustus on värvirikas ja mõjuv, kuid üldmulje on väsitav lõpmatute võitluskirjelduste ja pikkade ning igavate kõnede tõttu; ka patustab ta liiga kunstliku sõnastuse ja võltspaatosega.

Statius oli ka osav juhuluuletuste kirjutaja; need on koondatud 5 raamatusse pealkirja all „*Silvae*“ („Metsad“). Kiiresti improviseeritud luuletustes avalduvad autori hiilgav tehnika ning vormitunne, samuti mõõdukus ja taktitunne võimsate meeste ülistamises. Meile on nad väga väärtuslikud selle aja elu ning kommete kajastajatena. Juhuluuletused olid keisrite ajastul moes mitte ainult perekonnasündmuste puhul, vaid ka, kui keegi ehitas endale uue lossi, omandas mõne väärtusliku raidkuju või laskis rajada uue templi, kutsus ta endale külla mõne luuletaja, kelle ülesandeks oli siis kirjutada päeva-sündmuse puhul sellekohane luuletus.

Phaedrus.

Valmikirjanikuna on omandanud kuulsuse Augustuse vabakslastud ori **Phaedrus**, kes tegutses sel alal peamiselt Tiberiuse ja Caligula ajal 30-ndail ja 40-ndail aastail p. Kr. Tema jambides kirjutatud valmide kogu kannab pealkirja „*Fābŭlārūm Aesopiārūm lībri V*“ („Viis raamatut Aisopose valme“). Valmides esitatakse loomi kõnelevaina ja inimese kombel tegutsevaina; nad sümboliseerivad ja ironiseerivad inimeste tegevust ja askeldusi. Kahe esimese raamatu valmid on kõik (peale ühe) võetud Aisoposelt, alles järgnevatel leidub ka iseseisvat ainekku. Valmid polnud mitte vabad satiirilistest vihjetest kaasaja olukordadele, mistõttu autoril tuli kannatada poliitilist jälitamist. Keel on üldiselt lihtne ja puhas, värsiehitus korrektne, esitus selge, sententsiderikas. Peab siiski märkima, et mida iseseisvam on Phaedrus ainevalikus, seda kohmakamad ning ebaõnnestunud on tavaliselt ta valmid. Valmidele lisandatud õpetus, nn. „moraal“, pole mitte alati küllaldases seoses sisuga.

Omal ajal oli Phaedruse valmidel suur menu ainult vabakslastute ringkondades, mõjukamaile neist on ta isegi pühendanud üksikud raamatud. Alles keskajal on neid hakatud enam hindama. Euroopa valmikirjanikud on neid rohkesti tõlkinud ning ümber töötnud ja sel teel on Phaedruse valmid siirdunud meie koolilugemikesse ja lasteraamatuisse, näit. valmid hundist ja tallest, rebasest ja varesest (kes laseb oma juustutüki rebase lõugade vahele langeda), hundist ja kurest, eeslist ja lõvist jt.

M. Valerius Martialis.

Hõbedase ajajärgu kõige omapärasem kirjanik on kahtlemata **Mārcus Valērius Martialis**, Hispaania päritoluga luuletaja, kes on viinud epigrammi kõrgeima tasemeni. Ta on naljahammas jumala armust, ja oma teravmeelsusi serveerib ta kõrgematele ringkondadele, keisriga eesotsas, et need tasuksid talle naeruvõimaluste eest.

Ladina epigramm sai alguse juba Enniuse aegadel; Catullus ja tema kolleegid aimasid hoolega järele seda peenemaitselist hellenistliku luule ala, mis oli neile teatavaks „stiiliprooviks“.

Täiesti originaalne ja omapärane on aga alles Martialis, kes pühendus täielikult sellele kirjandusliigile. Martialise epigrammid on avaldatud 15 raamatus. Neis naerab ta rooma seltskonna kombelise lodevuse üle, üllatades lugejaid virtuoosliku värsi, tabava pilke ja vaimukate sententsidega. Epigrammide sisu on äärmiselt kirev; tuhande ereda kiirega heidab Martialis küllaldast valgust oma aja inimestele ja miljööle.

Flaccusel olevat podagra; tema käsi ei maksa midagi oma võlauskujale, järelikult tal on podagra käes. — Vanaeidel oli jäänud suhu neli hammast, nüüd aga on ta need viimsedki välja köhinud. — Naaber Novius elab luuletajale nii lähedal, et nad võivad oma akendest teineteisele käe ulatada, nad ei ole aga kordagi isegi juttu ajanud — suurlinna elu iseloomustav joon.

Ja nii see jätkub: me loeme uutest ehitistest, jahtidest, lõunasöökidest, kingitustest talvepühade puhul jne. jne. Keegi kingib luuletajale valge tooga; tänulaulus vihjab see, et ta vajaks ka uut mantlit, ja aasta hiljem kurdab luuletaja, et kingitud tooga olevat juba kulunud. Üldse on Martialisel luulekunst muutunud käsitööks aineliste varade saavutamise eesmärgiga; ta on laskunud seega teataval määral kerjuspoeedi tasemele.

* * *

Sint Maecēnātes — non dēerunt, Flacce, Mārōnes!
(Oleks ainult Maecenas'eid — küll jätkub, Flaccus, Maro'sid!)
Fortiter ille fācit, qui mīser esse pōtest.
(Vahva on see, kes suudab olla õnnetu.)

P. Cornelius Tacitus.

Höbedase ajajärgu proosa alal kuulub aukoht rooma suurimale ajaloolasele Pūblius Cornēlius Tacītus'ele. See on viimne rooma klassik, kõige iseloomulik, kõige roomalikum kõigist historiograafidest; temas on kaasaja retooriline kunst ühinenud tugeva ning sügava vaimsusega.

Tacitus (sünd. umb. a. 55 p. Kr.) on pärit lugupeetud jõukast perekonnast. Oma poliitilist karjääri alustas ta Vespasianuse ajal sõjatribuunina ja jõudis välja konsulaadini (a. 97). T. tegutses ka Roomas advokaadina ja temast kui kõnemehest peeti väga suurt lugu.

Avalikkuse ees esines T. kõigepealt kolme lühema monograafiaga: „*Diälögus de oratōribus*“ („Dialog kõnemeestest“), „*Agricola*“ ja „*Germānia*“.

„*Dialogus de oratoribus*“ on nooreas kirjutatud kõnelus Vespasianuse aja kirjanduslike suuruste vahel, milles konstateeritakse kõnekunsti langust keisririigi ajal ja arutellakse selle põhjusi. Teose stiil erineb tunduvalt Tacituse pärastiste kirjutiste omast, lähenedes Cicero stiilile.

„*De vīta et mōribus Iūlii Agrīcōlae*“ („Julius Agricola elust ja iseloomust“) on autori äia, Britannia allaheitja biograafia. Selle ja järgnevate teoste stiilis on T. eeskujuks võtnud Sallustiuse: sissepõimitud kõned, antiteesid, ebatäpsed ajaandmed. Teoses esitatud Britannia geograafiline kirjeldus on ajaloolastele tähtsaks allikaks tutvumisel Briti saare tolleaegsete oludega.

Varsti pärast „*Agricola*“ avaldas T. väikese raamatu „*De origīne, sītu, mōribus ac pōpūlis Germanōrum*“ („Germaanlaste päritolust, asukohast, kommetest ja rahvastest“), mis esitab väärtuslikke andmeid Germaania maa-teaduse ja etnograafia alalt. See on asjalik monograafia rahva üle, kes hakkas etendama tähtsat osa ajaloos. Just tol ajal oli Germaania üldiseks huviobjektiks südide võitlustega, mis keisrit kauema aja kestel pealinnast eemal hoidsid. Germaanlaste kirjeldamisel võrdleb T. lihtsat loodusrahvast oma aja roomlastega; veidi sentimentaalsel kujul tõstab ta esile, mis germaanlastele — nende õnneks — senini veel tundmata on. Teoses on otsekui tuleviku ennustust. „Kui kõigis teistes teostes on Tacitus minevikku tagasi vaadanud, siis oma „*Germania*‘ga“ heidab ta prohvetliku pilgu tulevikku“ (Th. Birt).

„*Germania*‘s“ leidub muu seas ka teatmeid soomlastest (*Fenni*) ja *Aestii*‘dest, keda aga uuemate uurimuste põhjal ei saa pidada eestlaste esivanemaiks.¹

Kõik järgnevad eluaastad on T. pühendanud rooma keisririigi ajaloo uurimisele, millise töö tulemused on avaldatud tema peateostes „*Annāles*“ („Aastaraamatud“) ehk „*Ab*

¹ *Ergo iam dextro Suēbici mārīs litōre Aestiōrum gentes adluuntur, quibus rītus habitusque Suebōrum, lingua Britannīcae prōpior...* („*Germania*“, 45.)

(Nii siis edasi! Paremal poolel uhab Sveebi meri äästialaste suguharude randu; kombelt ja eluviisilt on nad lähedased sveeblastele, keelelt britanlastele.)

excessu Divi Augusti" („Jumaliku Augustuse surmast alates") ja „*Historiae*"; neid oli kokku 30 raamatut, kusjuures pole kindlasti teada, kui palju raamatuid sisaldas kumbki teos. „*Annales*" haarab ajavahemikku a. 14—68 p. Kr., kuna „*Historiae*" kirjeldab aega, mida T. ise on üle elanud: a. 69—96 p. Kr. Kõigest sellest on meieni jõudnud Tiberius (kuigi suure lüngaga), teine pool Claudiusest ja Nero (peale kahe viimse eluaasta), edasi „nelja keisri aasta" ja Vespasianuse valitsemise algus.

Nagu Sallustius oskab ka T. kujutada iseloomusid, mis arenevad meie ees suure järjekindlusega. Nero kujuneb auahnast õilsast poisist vähehaaval ohjeldamatuks despoodiks, keiser Otho vastupidi — pealiskaudsest elumehest kangelaseks.

Tacituse põhitoon on sünge; kõik tema silmade ees värvub keisrite ohvrite verrega; tulevik on tume. Oma kibedass pessimismis näeb kirjanik kõikjal ainult varjukülgi, kuigi ta „*Annaalide*" alguses deklareerib, et tahab kirjutada ajalugu „*sine ira et studio*" („vihata ja eelistuseta", s. o. erapooletult). Isiklikud tähelepanekud ning elamused Domitianuse ajal ja Augustuse surmale järgnevate süngete aegade aastatepikkune uurimine tugevdasid Tacituse kalduvust näha kõike mustade prillide läbi ja eeldada inimeste tegevuses ebakõlbelisi motiive. Lootusetut meeolelu süvendab veel asjaolu, et T. ei oska näidata väljapääsuteed oma aja koledustest. Kunagi ei avalda ta oma seisukohta käsitledavate sündmuste suhtes sõnaselgesti, ometi väljendavad esituse toon ja sõnastuse värving tema suhtumist seda selgemini.

Poliitiliselt meelsuselt on T. vabariiklane, kuid ta asub seisukohal, et monarhia on paratamatu kaasnähtus rooma ühiskonna mandumisele; tuleb vaid jumalailt paluda häid valitsejaid. Kõlbmatust ühiskonnast ei saa aga kerkida häid valitsejaid.

Kui „*Historiae*" stiil veel teataval määral meenutab Sallustius, siis on T. „*Annalides*" saavutanud iseseisvuse ning arenanud stiili, mis on täiesti omapärane. Harva tähistab ta lausete loogilist seost sidesõnadega ja on äärmiselt sõnaaher, mis põhjustab mõnikord ebaselgusigi. Alati on ta kiretu ning rahulik, igasugune ärritus on temale võõras. Ometi mõjub tema esitusviis võimsalt, jõuliselt ning dramaatiliselt.

Plinius Vanem.

Nagu kreeklastel, tekib I saj. p. Kr. ka roomlastel huvi eksterptide kogumise ja süstematiseerimise vastu, tekib tung omandada teadmisi igasugustel aladel, neid ühtlasi avaldades teaduslikes teostes. Teadusliku kirjanduse alal tuleb esijoones mainida C. **Plinius Secundus Maior**'it ehk **Plinius Vanemat** (a. 23 — 79 p. Kr.), kes sai surma maaväriseamise uurimisel a. 79 p. Kr., kui hukkusid Pompeii ja Herculaneum. Oma kutselise töö kõrval (ohvitser ja kõrgem riigiametnik) oli ta väsimatult ametis teadusliku materjali korjamisega; ta laskis endale ette lugeda isegi sööma, reisu ja kümb-luse ajal, kusjuures stenografist pidi üles märkima kõik, mis näis olevat tähtis ning tähelepanuvääriv. Nii tekkis tema „*Naturālis histōria*“ („Looduslugu“), 37 raamatus, mis sisaldab kõike seda, mida antiikajal teati välisest maailmast, osutudes seega peaaegu kogu selleaegse teaduse entsüklopeediaks; siin käsitletakse kosmograafiat, astronoomiat, geograafiat, etnograafiat, antropoloogiat, zooloogiat, botaanikat, agroomiat, mineraloogiat, metallurgiat, arstiteadust, maalikunsti, skulptuuri jne. Kuid materjali edasiandmine pole kaugeltki rahuldav, kompilatsioon sünnib ilma igasuguse kriitikata. Meile pakub teos siiski huvi: sealt leiame hulga teaduslikku materjali, mis algallikate hävimise tõttu oleks muidu kaduma läinud.

Plinius Noorem.

Plinius Vanema õepoeg C. **Plinius Secundus Minor** ehk **Plinius Noorem** (a. 62 — 113 p. Kr.), kirjanik ja poliitikategelane, on meile tuntud kirjade kogu (üldsummas 369) autorina, mis olid algusest saadik määratud avaldamiseks ja see-pärast hoolsasti viimisteldud; kuid neil puudub Cicero kirjadele omane loomulikkus ja värskus, pealegi näib autor püüdnud end näidata alati kõige paremas valguses. Kirjades puudutatakse mitmesuguseid küsimusi, enamasti igapäevase elu piirkonnast, kuna filosoofilisi probleeme välditakse; neis leidub mõndagi huvitavat tolaeagseist sündmustest ja olukordadest. Eriti huvitav on Vesuuvi eruptsiooni ning Pompeii ja Herculaneumi hukkumist käsitlev kiri. Kirjade kaudu me tutvume Pliniuse sõprade ja tutvuskonnaga, kirjanduslike ringkondadega, Quin-

tilianuse, Tacituse, Suetoniuse jt. isiksustega. Et kirjad on määratud avaldamiseks suurele massile, siis puudub neil enamasti isiklik noot. Kirjavahetus Traianusega, avaldatud alles pärast Pliniuse surma, annab meile kujuka pildi tolleaegse maavalitseja päevamuredest. Siin leidub ka andmeid Traianuse humaansest suhtumisest kristlastesse.

D. Iunius Iuvenalis.

Dēcimus Iūnius Iuvenālis (umb. a. 60—140 p. Kr.) on Horatiuse kõrval rooma tähtsaim satiirik. Alles pärast seiklusrikast elu asus ta 50-ndais eluaastais luuletaja teele. Eredates värvides kirjeldab ta peamiselt Domitianuse aegu, kus kõik on labane, jäme ja inetu. Iuvenalisel näib üldse olevat kalduvus kujutada inimloomuse tumedaid külgi. Ta näitab meile põrutavat kontrasti rikka ja vaese elutingimustes, vaesunud haritlaste viletsust, määratud tulikahjusid, „*panem et circenses*“, teeröövleid, kerjuseid, päranduseahnitsejaid jne. Kuues satiir (kõige pikem) piitsutab naissoo kõlbelist langust; siin näitab Iuvenalis end kirgliku naistevihkajana, kelle etteheited (kindlasti liialdatud) ning paljastused ei tunne mingeid piire. Ta vihkab juute, egiptlasi ja teisi muulasi, ei ole aga sugugi rahul ka rooma aadliga, kes on kaotanud oma vooruse, irvitab mürgiselt tõusikute üle. Meie kuuleme edasi kooliõpetajate viletsast seisukorrast; nad peavad kõik teadma, saavad aga seejuures minimaalset tasu ja peavad talvel alustama tööd juba tulevalgusel, nii et Vergiliuse kuju kattub tahmakorraga.

Iuvenalise satiiride vihane paatos mõjub küll lugeja mõistusesse, ei haara aga sageli tema tundeid ja meeli: kibestunud luuletajal puudub huumor. Tema 16 satiiri on jaotatud 5 raamatusse kronoloogilises järjestuses; kuueteistkümnes on vaid katkend.

*

*

*

*Hoc vōlo, sīc iūbeo! Sit prō rātiōne vōluntas.*¹ (Sat. VI, 223).
(Seda ma tahan, nõnda käsin! Põhjenduse asemel olgu minu tahtmine.)

Orandum est, ut sit mēns sāna in corpōre sānō. (Sat. X, 356).
(Tuleb paluda, et terves kehas oleks terve vaim.)

¹ Tujuka roomlanna sõnad.

Vaskne ajajärk:

kirjanduse langus (a. 117 p. Kr. — VI saj.).

Kirjanduse langus jätkub pidevalt, luule hääbub peaaegu täielikult. Vaba looming kaob vähehaaval, tema asemele astub kompileeriv ja reprodutseeriv tegevus, sest midagi uut pakuda ei suudeta. Ainsaks huvitavaks uudiseks raamatuturul on noor kristlik kirjandus. Rooma kaotab senise juhtiva koha kirjanduse alal, kirjanduslikku tegevust harrastatakse rohkem provintside, nagu Aafrikas, Gallias ja mujal. Rooma enam ei andnud, vaid sai. Kirjakeelde tungivad provintsialismid ja vulgaarladina keel; viimase võidukäiku soodustab ladinakeelne piiblitõlge.

Uut ideestikku toovad kirjandusse kirikuised, kes aga tahtmatult toetuvad antiiksele kultuurile. Nende hulgast tõsime esile vaid fanaatiku Tertulliānus'e, kirikulaulu edendaja Ambrōsius'e, mõtleja-gigandi Augustīnus'e ja geniaalse stiilimeistri Hierōnǔmus'e, „ristiusu Cicero“.

Veel kord ärkab tardunud kirjandus lühikesele elule: see on hiilgav ebaklassitsistlik järeloitseng keiserliku õukonna juures Milanos, kus tegutses noor tuline luuletaja Claudiānus, „ülestõusnud Vergilius“, hilistunud rooma klassik (4. sajandi lõpul ja 5. saj. algul). Ka proosas esineb oma „ülestõusnud Tacitus“ — Ammiānus Marcellīnus. Siis aga laskub hämarik. Vähehaaval siirdub rooma kirjandus keskaja ladinakeelsesesse kirjandusse.

C. Suetonius Tranquillus.

Gāius Suetōnius Tranquillus (umb. a. 75—160 p. Kr.) oli keiser Hadrianuse salasekretär, kuid sattus pärast põlu alla. Ta tegeles paljudel kirjandusaladel ja koguni nii ladina kui ka kreeka keeles. Alal hoidunud on ainult keisrite biograafiad „*De vita Caesarum*“ („Keisrite elust“) ja osa teosest „*De viris illustribus*“ („Kuulsatest meestest“). „*De vita Caesarum*“ sisaldab rooma valitsejate elulugusid, ala-

tes Caesariga ja lõpetades Domitianusega. Selle anek-
doodistiilis kirjutatud teosega on Suetonius andnud ees-
kuju historiograafidele — esitada ajalugu biograafiates.

Domitianusest kuuleme, et ta armastas püüda kärbseid ja
pista neid nõõpnõelte otsa; kui küsitakse, kas on keegi keisri
juures, saadakse vastus: „Pole kedagi, isegi kärbest mitte (*ne
musca quidem*)“. — Seda laadi piasjad ja kurioosumid võta-
vad palju ruumi, kuna tähtsaid riigiakte vaevalt mainitakse.
Sündmuste seos jääb selgitamata, samuti puuduvad autoril
psühholoogilise analüüsi võime ja poliitiline taip. Kuid tun-
nustust väärivorm: Suetonius kirjutab lihtsalt ja selgelt.

„*De viris illustribus*“ on õieti rooma kirjanduslugu, kus vaa-
deldakse iga kirjandusliiki eraldi ja antakse rida biograafilisi
ülevaateid üksikuist kirjanikest. Teosest on säilinud vaid kat-
kendeid, nende seas Terentiuse, Horatiuse ja Plinius Vanema
biograafiad. Raamatu alalhoidunud osa on meile tähtsaks, sa-
geli koguni ainsaks faktiliste andmete allikaks.

L. Apuleius.

Ajajärgu tähtsaim ilukirjanik on L ū c i u s A p u l e i u s, pärit
Aafrikast, kes tegutses kõnemehena Roomas ja Kartaagos.
Tema romaan „*Metamorphoses*“ („Moondused“) käsit-
leb kellegi suursuguse mehe Luciuse seiklusi, kes on eesliks
moondunud. Lõbus noormees Lucius satub Tessaaliasse, nõi-
dade maale; seal ta muudetakse eksikombel eesliks, kellena ta
raskeid päevi üle elab, kuid allaneelatud roosid vabastavad
tema nõidusest ja jumalanna Isise kaasabil ta võtab hoopis uue
inimese kuju. Sündmustikku on põimitud hulk novelle ja no-
vellette, mitmesuguseid tondi-, nõia-, röövli- ja armastuslugu-
sid; neist tuntuim on „*Amor ja Psyche*“, maailmakirjan-
duse muinasjuttude pärle. Ühe kuningapaari noorima tütre
Psyche erakordne ilu äratav kadedust Venuses, kes Amorige
ülesandeks teeb ta kõige viletsama meesolendiga paari panna.
Kuid Amor armub Psychesse ja jätab käsu täitmata. Kuna
kõik Psyche õed on abiellunud, ei palu keegi Psyche kätt. See
teeb rahutuks kuninga, kes oraaklilt seletust nõuab ning vas-
tuse saab, ta asetagu oma tütar ühele kaljule, siis saavat keegi
võimas jumal tema tütre abikaasaks. Kuningas täidab oraakli
soovi. Tuulest kantuna satub Psyche vaikselt orus asetsevasse

toredasse tühja lossi, kus teda Amor öösiti külastab, kusjuures Psyche on keelatud järele uurida, kes tema armastatu on. Nii elab ta pikemat aega õnnelikku elu. Siis aga kutsub Psyche hoiatustest hoolimata oma õed külla, kelle nõuandel ta öösi oma armsamat tulevalgusel silmitseb. Ulesärganud Amor teatab, et nad peavad igavesti lahkuma. Psyche kaotab oma mehe ja peab läbi tegema rea murerikkaid kannatusi. Lugu lõpeb siiski hästi: Jupiter lepitab Venuse ja kingib Psychele surematuse, mispeale toredad pulmad peetakse.

Ainestikku on A. ammutanud kreeka allikaist. Tema romaan annab väärtusliku läbilõike tolle aja elust, olles koos Petro-niuse „Satirikoniga“ realistliku romaani eelkäijaks.

Kristlik kirjandus.

Ristiusu kiire levik ja võit teiste kultuste üle oli tingitud kõigi muude põhjuste kõrval ka sellest, et kristlusel oli oma kirjandus. Ristiusk tuges Vanale Testamendile, mis tõmbas endale kirjandushuviliste tõsist tähelepanu. Temale lisandus vähehaaval, Traianuse ajal, Uus Testament, millest olid huvitatud ka mitte-kristlikud ringkonnad. Kirikukirjandus sai tõsise huvi objektiks juba sellepärast, et, nagu mainitud, just Traianuse aegadel hakkas klassikaline kirjandus põdema verevaesust, kõhnenedes eeskätt sisult. Kahtlemata oli noor kristlik kirjandus juba II sajandi raamatuturul ainsaks huvitavaks uudiseks. Ta oli värske ning uus, täis omapärast seesmist ilu. Kristlus elustab surevat rooma kirjandust uue maailmavaate vaimuga. Kristlik kirjandus tekkis õieti kreeka keeles, kust püha kiri tõlgiti ladina keelde. Piibli tõlke keel oli suuremalt osalt aafrika-ladina keel. Ka II ja III sajandi ladinakeelne kristlik kirjandus on peaaegu eranditult aafriklaste kätes; Aafrika saab tema „kodumaaks“, kus ta saavutab oma kõrgpunkti. Aafriklastel olid Tertullianus, Augustinus ja terve rida teisi kirikuisid.

Kahtlemata kõige silmapaistvam kuju vanemate kirikuisade seas on Q. Septimius Flōrens **Tertullianus** (II—III saj.), ohvitseri poeg ja alguses jurist Kartaagos. Ta on täiesti omapärane kirjanik: tema arvukad teosed osutavad elavat fantaasiat, löögivalmis pilget ja harukordselt elavat sõnastust, kuid kunstimaitse ja stiililise korrektsuse nõuded jäävad neis

tähele panemata. Tertullianuse varasemaist teoseist on tähtsaim „*Apologeticus*” („Kaitsekõne”), milles tõrjutakse tagasi kristlastele omistatavad süüdistused, nagu tapaksid nad lapsi, põlgaksid keisrit jne. Hilisemates teostes keelab ta teiskordse abielu, ülistab märtrisurma ja nõuab kombelist puhtust.

Kõige rangem ning tulisem kiriku traditsioonide kaitsja on **Ambrósius** (umb. a. 340—397), kelle isa oli kõrgem riigiametnik ja kes teenis alguses ise kõrgetel kohtadel; pärast sai ta Milano piiskopiks, missuguses ametis avaldas suurt energiat ja teovõimet, ühendatud sõbralikkuse ja omakasupüüdmatusena. Ambrosiuse teoloogilised tööd on keskpärased, kuid tema peateeneks on kirikulaulu edendamine hümnide kaudu.

Osavaimaks kirikukirjanikuks, geniaalseks sõnakunstnikuks, nii-ütelda ristiusu Ciceroks osutub püha **Hieronýmus** (IV saj.), kes on oma isiku ja väga arvurikaste teostega avaldanud sügavat mõju. Vastandina Tertullianusele paneb ta suurt rõhku kunstipärasele stiilile; tema sõnastus on elav, humoorikas ja pildirikas. Hieronymus'e peateoseks on ladinakeelne piiblitõlge, mis on saanud aluseks rooma-katoliku kirikus senini tarvitatavale Vulgäta'le. Oma poleemilistes töödes võitleb ta usu puhtuse eest ja pooldab asketismi.

IV sajandil tegutses Aafrikas sügavaim õhtumaa kirikuisa **Aurélius Augustinus**, kes andis rooma kirikule dogmaatika. Oma teostega pakub ta palju uut nii sisult kui ka vormilt; neist seisavad esikohal „*Confessiones*” („Pihtimused”), 13 raam., ja traktaat „*De civitate Dei*” („Jumala riigist”), 22 raam. Esimeses jutustab ta suure otsekohesusega oma elulugu. Teine teos sisaldab sügavamõttelist ajaloo filosoofiat; ühtlasi kaitseb ta teravmeelselt ristiusku etteheite vastu, nagu oleks kristlus põhjustanud Rooma riigi languse; ka kritiseerib ta rooma ajalugu, paganlust ja filosoofilisi õpetusi. Augustinuse mõju on olnud nii suur, et rooma kirjanikest võivad temaga võistelda ainult Ciceró ja Vergilius.

Aja jooksul hakkab ka rooma poeetiline looming kandma ristiusu pitsereid, kuid see kristlik luule on vaid halvasti maskeeritud klassikaline luule. Hispaaniast põlvnev **Aurélius Prudentius Clēmēns** (IV saj.) ülistab oma oodides pühakuid ja märtreid; ta tahab saada ristiusu Horatiuseks, tarvitades viimase värsimõõte. Tema kristlikud hümnid ja allegoorilis-didaktilised poemid kuuluvad hilis-rooma luule paremiku hulka.

SAATESÕNA.

Käesolev raamat on määratud gümnaasiumi lõppklassile lühikese ülevaate saamiseks rooma kirjandusloost. Et autorite lektüüri ja grammatika õpingute kõrval jääb rooma kirjandusloole vaid kõrvaline koht, siis on piirdutud kõige olulisemaga, üksikasjusse laskumata. Pearõhk on langetatud kuldse ajajärgu kirjandusele, eriti aga koolis loetavaile autoreile, nagu Caesar, Cicero, Ovidius, Vergilius, Horatius. Esitatud materjali on püütud elustada näidete ja tsitaatidega, mis on varustatud eestikeelsete tõlgetega, osalt kirjanduslikus vormis.

Teose koostamisel on peamise allikana kasutatud E. Nurm'e ja J. Tiedemann'i „Lühikest rooma kirjanduslugu“, millest esimese autori kirjutatud osa on üle võetud enamasti muutmata kujul, kuna kõik teise autori artiklid on asendatud uutega. Teistest eeskujudest olgu mainitud:

Dr. A. Albrecht: *Abriss der römischen Litteraturgeschichte.*

Th. Birt: *Römische Literaturgeschichte.*

Herm. Joachim: *Geschichte der Römischen Litteratur.*

Проф. Фр. Лео: *Очерк истории римской литературы.*

Ervin Roos: *Ülevaade rooma kirjandusest.*

Üksikute kirjanike puhul on kasutatud muidki allikaid, näit. „Eesti Entsüklopeedia“ vastavaid artikleid ja L. Georgievski ja S. Manstein'i rooma klassikute venekeelsete kooliväljaannete eessõnu.

Tallinnas augustis 1942.

E. N.

SISUKORD.

	Lk.
Sissejuhatus	3
Esimene ajajärk	4
Teine ajajärk	5—13
Kunstluule esimesed katsetused: Andronicus, Naevius, Ennius	6
Rooma komöödia	8—12
Plautus	9
Terentius	11
Tragöödia ja satiir	12
Proosa arenemine	13
Kuldne ajajärk	14—47
Cicero ajastik: proosa õitseng	14—29
Cicero	15
Caesar	21
Sallustius	24
Nepos	26
Varro	26
Lucretius	27
Catullus	28
Augustuse ajastik: poeesia õitseng	29—47
Vergilius	30
Horatius	36
Ovidius	42
Tibullus ja Propertius	45
Livius	46
Hõbedane ajajärk	48—58
Seneca	49
Petronius	50
Quintilianus	51
Statius	52
Phaedrus	53
Martialis	53
Tacitus	54
Plinius Vanem	57
Plinius Noorem	57
Juvenalis	58
Vaskne ajajärk	59—62
Suetonius	59
Apuleius	60
Kristlik kirjandus: Tertullianus, Ambrosius, Hieronymus, Augustinus, Prudentius	61
Saatesõna	63

20

V-2305

Hind Rmk. 1

4:77